

האבות הם המרכזה

א-ל-ל-ה א-ב-ר-ה-ם
א-ל-ל-ה י-צ-ח-ק
א-ל-ל-ה י-ש-ק-ב

תוכן:

5	האבות הם המרכבה לשכינה
7	ישראל נושעים בזכות האבות
9	התפילה והאבות
14	תפילות במערת המכפלה במהלך הדורות
21	מערת המכפלה - פתח גן עדן
24	ישני חברון
27	זכיה בדין בזכות האבות
28	תקיעות השופר מעוררות את האבות ובזכותם הקב"ה מרחם על עולמו
30	אבות, חברון ומערת המכפלה בקניין הארץ
34	תורה ואבות
35	זכות אבות
45	נספח: כניסת רבי בנאה למערת המכפלה

בההוא זמנא תלת אבהן מתקשרין בגבורה ואתעבידו בה תרועה שברים תקיעה ...
ודא יהא בסוף יומייה וכל אתין אלין בארעא דישראל יהון בגין דתמן חברון דאבהן תמן
קבורים. (תיקוני הזהר יג)

(באותו זמן שלשה האבות מתקשרים בגבורה, ועושים בה תרועה שברים תקיעה...
וזה יהיה בקץ הימים, וכל הניסים האלו יהיו בארץ ישראל - כיוון ששם חברון,
שהאבות קבורים שם).

זכות אבות

לקט מדרשי חז"ל
על האבות ומערת המכפלה

נלקט ונערך ע"י
נעם ארנון ואליעזר אפרסמון
חברון, ערה"ש תשפ"א
תהא שנת פאר אבות

הקדמה

זכה דורנו להגשים חלום עתיק יומין - לשוב ולעלות למערת המכפלה, קברי אבות ואמהות, וכאן להתפלל, ללמוד, להתחבר ולחוש משהו מחוויית ההתחברות עם המקור הקדום ביותר של עם ישראל.

זכינו לראות רבבות רבבות מבני ישראל ומהעולם כולו עולים למערת המכפלה, המקום היהודי הראשון בעולם, ובאים לגעת בנצח - נצח ישראל, במבנה היהודי המרשים הניצב שלם מעל קברי אבות למעלה מאלפיים שנה.

רבים מהבאים למערת המכפלה עוברים חוויה טמירה ועמוקה, אך אינם מודעים למקורותיה ושרשיה הרוחניים.

רבים הם גם אלו הנמצאים וחולפים בקרבת מקום, אך ללא הכרה ומודעות לסגולות המקום אינם זוכים לחוות את העוצמה הרוחנית, האישית והלאומית, הנובעת ממנו.

לקט זה מיועד לכל - הן אלו הנמנים על מבקרי ומתפללי מערת המכפלה ושואפים להעמיק במשמעותה ובסודותיה, והן אלו שטרם זכו להתחבר למקום האבות והאמהות ולחוש את מעיינות האמונה, האור והרוח המיוחדת השרויה בו.

לקט זה כולל מדרשי חז"ל ממקורות רבים, שנכתבו לאורך מאות שנים, אך כולם מאירים ומזהירים את אורות המערה ומשמעויותיה המיוחדות.

אנו מקווים ומייחלים שדברי חז"ל ברוח קודשם יאירו את חיינו ואת דרכנו, ונזכה להעמיק ולהתחבר למקום אבותינו, ללכת בדרכם, להשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם, זכות אבות יגן עלינו, וזוכר חסדי אבות יביא גואל לבני בניהם במהרה בימינו.

נעם ארנון

אליעזר אפרסמון

חברון

ערה"ש תהא שנת פאר אבות

* בציטוטי המדרשים והזהרה הוכנסו לעיתים דילוגים או שינויים קלים כדי להקל על הקריאה וההבנה. לנסח המקורי יש לפנות למקור.

האבות הם המרכבה לשכינה

אמר ריש לקיש: **האבות הן הן המרכבה שנאמר - "ויעל אלהים מעל אברהם", "ויעל מעליו אלהים" (בראשית כח) "והנה ה' נצב עליו".**¹

שכינה קשורה באבות

"זהו הולך לפניו יומם" - אמר רבי יצחק היינו דתנינן "שכינתא באבהתא נטלא": "הולך לפניו יומם" - דא אברהם, "בעמוד ענן" - דא יצחק, "לנחותם הדרך" - דא יעקב, דכתיב ביה (בראשית לב) ויעקב הלך לדרכו, "ולילה בעמוד אש להאיר להם" - דא דוד מלכא, וכלהו רתיכא עלאה קדישא למהך ישראל בשלימותא, דכלא בגין דיחזון אבהן פורקנא דבנייהו דלהון דכתיב (בראשית מו) ואנכי אעלך גם עלה - עם המרכבה.² (תרגום: השכינה באבות קשורה... וכולם המרכבה העליונה הקדושה שהיא ישראל בשלמותה, והכל כדי שיראו האבות ישועת בניהם, שכתוב "ואנכי אעלך גם עלה" - עם המרכבה.)

דוד משלים את המרכבה

רתיכא קדישא הכא אשתכח, דהא אבהן אינון רתיכא, דוד מלכא אתחבר עמהון, אינון ארבע, רזא דרתיכא קדישא עלאה, ובגין כך ארבע תיבין בהאי קרא קדמאה רזא דרתיכא קדישא שלימתא.³ (תרגום: המרכבה הקדושה כאן היא נמצאת, שהרי האבות הם המרכבה, דוד המלך התחבר עימם, והם "ארבע", סוד המרכבה הקדושה העליונה, ומשום כך ארבע תיבות במקרא זה ("קרית ארבע היא חברון") בסוד המרכבה הקדושה השלמה.)

אדם הראשון, שנקבר עם האבות העניק חיים לדוד - הרגל הרביעית במרכבה

רבי יהודה פתח קרא ואמר: ויכל יעקב לצוות את בניו וגו', "ויכל יעקב לצוות את בניו" - לצוות? לברך מבעי ליה! אלא דפקיד לון לגבי שכינתא לאתקשרא בהדה, תו דפקיד לון על עסקי מערתא דהיא קריבא לן עדן, דתמן הוא אדם הראשון קבור, תא חזי (בוא וראה): ההוא אתר אקרי "קרית ארבע" מ"ט? בגין דתמן אתקברו ארבע זוגות, אדם וחווה, אברהם ושרה, יצחק ורבקה, יעקב ולאה, הא קושיא הכא, דתנינן, אבהן אינון רתיכא קדישא ורתיכא לאו פחות מארבע, ותנינן קודשא בריך הוא אחבר למלכא דוד בהדייהו ואתעבידו רתיכא שלימתא, הדא הוא דכתיב (תהלים קי"ח) אבן מאסו הבונים וגו', דדוד מלכא אתחבר למהוי רתיכא שלימתא בהדייהו, אי הכי דוד בעיא לאתקברא בגו אבהן ויהיו קרית ארבע בהדיה, מ"ט לא

1 בראשית רבה מז, שם פב, שם סט, זוהר ויקרא כח, ועוד.

2 זוהר כרך ב (שמות) פרשת בשלח דף מו עמוד ב

3 זוהר כרך ב (שמות) פרשת תרומה דף קמד עמוד א

אתקבר בהדייהו? אלא דוד מלכא אתר מתתקן הוה ליה כדקא יאות ומאן הוא ציון לאתחברא ליה כחדא, ואדם דאתקבר בגו אבהן הא אינון אתקברו בהדיה בנין דאיהו מלך קדמאה הוה ואתעבר מניה מלכו ואתיהב לדוד מלכא ומיומוי דאדם אתקיים דוד מלכא דאדם אלף שנין אתגזר עלוי ואתעברו מניה שבעין שנין - יומוי דדוד מלכא והוא יהיב לון, ואבהן היך יקומון עד דייתי דוד מלכא אלא זכה לאתריה כדקא חזי ליה בגיני כך לא אתקבר (דוד) לגבי אבהן.⁴ (תרגום:...היה צריך לכתוב "לברך"? אלא שציווה אותם על השכינה להתקשר אליה, ועוד - שציווה אותם על המערה שהיא קרובה לגן עדן, ששם אדם הראשון קבור. בוא וראה: אותו מקום נקרא "קרית ארבע"; מה הטעם? כיוון ששם נקברו ארבעה זוגות: אדם וחווה, אברהם ושרה, יצחק ורבקה, יעקב ולאה. הרי כאן קושייה, ששינוי: "האבות הם המרכבה הקדושה, ובמרכבה לא פחות מארבעה, ושינוי שהקב"ה חיבר את דוד המלך עימם ונעשו מרכבה שלמה, וזה שכתוב "אבן מאסו הבונים היתה לראש פינה", שדוד המלך התחבר להיות מרכבה שלמה עמהם. אם כן, דוד היה צריך להיקבר עם האבות, ויהיה קרית ארבע עמהם, ומדוע לא נקבר איתם? אלא, דוד המלך מקום אחר מוכן לו כראוי והוא ציון, ואדם נקבר עם האבות כיון שהוא המלך הקדמון, והועברה ממנו המלכות וניתנה לדוד, ומשנותיו של אדם התקיים דוד המלך, שלאדם נגזרו אלף שנים והועברו ממנו שבעים שנה - ימיו של דוד המלך, והוא נתן לו אותם, והאבות איך יקומו עד דוד המלך? אלא זכה למקומו כראוי, ולכן לא נקבר דוד עם האבות.)

דוד לא קיבל מלכות שלמה עד שהתחבר באבות בחברון

כגוונא דא כתיב (שמואל ב' ב') וישאל דוד ביי' לאמר האעלה באחת מערי יהודה ויאמר יי' עלה ויאמר אנה אעלה ויאמר חברונה, וכי כיון דמית שאול ומלכותא אתחזי לדוד אמאי לא קביל מלכותא מיד על כל ישראל אלא כלא רזא דחכמתא איהו בגין דדוד לית ליה לקבלא מלכותא אלא עד דיתחבר באבהן דאינון בחברון וכדין בהו יקבל מלכותא ועל דא אתעכב תמן שבע שנין בגין דיקבל מלכותא כדקא יאות וכלא ברזא דחכמתא ובגין דיתקן מלכותיה.⁵ (תרגום: וכי כיון שמת שאול והמלכות ראויה לדוד מדוע לא קיבל מלכות מיד על כל ישראל? אלא הכל בסוד החכמה, כיון שדוד אין לו לקבל המלכות עד שיתחבר באבות שהם בחברון, ואז בהם יקבל המלכות, ולכן התעכב שם שבע שנים כדי שיקבל המלכות כראוי, והכל בסוד החכמה כדי שיתקן מלכותו.)

מלכות דוד לא נבנתה עד שהתחבר באבות

ותא חזי דוד בעא לאתבנאה במלכו שלימתא לתתא כגוונא דלעילא ולא אתבני עד דאתא ואתחבר באבהן, וקאים שבע שנים לאתבנאה בגווייהו, לבתר שבע שנים אתבני בכלא ואתמשכא מלכותיה די לא תעדי לעלמין, ואי לאו דאתעבד בחברון לאתחברא בדוכתיה לא אתבני מלכותיה לאתמשכא כדקא יאות. כהאי גוונא כלב אתנהיר ביה רוחא דחכמתא ואתא

4 זוהר כרך א (בראשית) פרשת ויחי דף רמח עמוד ב

5 זוהר כרך א (בראשית) פרשת לך לך דף עט עמוד ב

לחברון לאתחברא באבהן ולדוכתיה אזל ולבתר דוכתיה הוה וירית ליה.⁶ (תרגום: בוא וראה, דוד רצה להיבנות במלכות שלמה למטה כמו שלמעלה, ולא נבנתה עד שבא והתחבר באבות, ועמד שבע שנים להבנות בתוכם, ואחר שבע שנים נבנה בכל, ונמשכה מלכותו שלא תעבור לעולמים, ואם לא שנעשה בחברון להתחבר במקומו לא נבנתה מלכותו להמשך כראוי. כגון זה, כלב האירה בו רוח חכמה, ובא לחברון להתחבר באבות ולמקומו הלך, ולאחר מכן מקומו היה יירש אותו.)

ישראל נושעים בזכות האבות

ישראל נשענים על זכות אבותם

מה גפן זו השומר שלה עומד למעלה כך ישראל השומר שלהם למעלה שנאמר (תהלים קכא) הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל. מה גפן זה נשענת על גבי עצים יבשים והיא לחה כך ישראל נשענין בזכות אבותם אף על פי שהן ישנין הדא הוא דכתיב "זכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכור והארץ אזכור".⁷

ישראל נשענים על האבות; משה ואליהו נענו בזכות האבות:

זְכַר לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיִשְׂרָאֵל עֲבָדֶיךָ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לָהֶם בְּךָ וַתְּדַבֵּר אֱלֹהִים אֲרָבָה אֶת זְרַעְכֶם כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְכָל הָאָרֶץ הַזֹּאת אֲשֶׁר אִמַּרְתִּי אֲתָן לְזַרְעֲכֶם וְנָחְלוּ לְעֹלָם. (שמות לב יג)
וַיְהִי בְעֵלוֹת הַמִּנְחָה וַיִּגַּשׁ אֵלָיו הַנְּבִיא וַיֹּאמֶר: ה' אֱלֹהֵי אַבְרָהָם יִצְחָק וְיִשְׂרָאֵל הַיּוֹם יִדְעֶ כִּי אֶתְּהָ אֱלֹהִים בְּיִשְׂרָאֵל וְאֲנִי עֲבָדְךָ וְנִבְדָּרְךָ עֲשִׂיתִי אֶת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה. (מל"א יח לו)
"זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך" (שמות לב יג), פתח ר' תנחומא בר אבא (תהלים פ) "גפן ממצרים תסיע", למה נמשלו ישראל לגפן?... מה הגפן היא חיה ונשענת על עצים מתים, כך ישראל הם חיים וקיימים ונשענין על המתים אלו האבות, וכן אתה מוצא כמה תפלות התפלל אליהו בהר הכרמל שתרד האש כמו שנאמר (מלכים א יח) ענני ה' ענני ולא נענה, אלא כיון שהזכיר את המתים ואמר: ה' אלהי אברהם יצחק וישראל - מיד נענה, וכן משה בשעה שעשו ישראל אותו מעשה עמד ולמד עליהם זכות מ' יום ומ' לילה ולא נענה, אלא כיון שהזכיר את המתים מיד נענה שנאמר "זכור לאברהם ליצחק ולישראל", מה כתיב? "וינחם ה' על הרעה", הוי כשם שהגפן הזאת חיה ונשענת על עצים מתים, כך ישראל חיים ונשענים על האבות כשהם מתים הוי "זכור לאברהם ליצחק ולישראל".⁸

6 זוהר כרך ב (שמות) פרשת וארא דף לא עמוד א
7 ויקרא רבה (וילנא) פרשת בחקותי פרשה לו
8 שמות רבה פרשת כי תשא פרשה מד

משה מבקש רחמים בזכות האבות

זכור לאברהם למה מזכיר כאן שלשת אבות? אמרין רבנן אמר משה אם שריפה הם חייבים - זכור לאברהם שנתן נפשו לכבשן האש לישרף על שמך ותצא שריפתו לשריפת בניו, ואם הריגה הם חייבים - זכור ליצחק אביהם שפשט צוארו על גבי המזבח לישחט על שמך, ותצא הריגתו להריגת בניו, ואם גלות הם חייבין - זכור ליעקב אביהן שגלה מבית אביו לחרן ויצאו אלו באלו היו זכור לאברהם ליצחק ולישראל.

ד"א זכור לאברהם למה הזכיר ג' אבות? א"ר לוי אמר משה רבון העולם חיים הם המתים? א"ל משה נעשית מין? א"ל משה אם אין המתים חיים לעתיד לבא יפה את עושה להם כל מה שתבקש, אבל אם חיים המתים מה יש לך לומר לאבות לעתיד לבא כשיעמדו אבותיהם ויבקשו ממך הבטחה שהבטחתם - מה יש לך להשיבם? לא כך הבטחתם שאתה מרבה בניהם ככוכבי השמים ועכשיו תבקש לכלותן? הוי "זכור לאברהם".⁹

משה התפלל בזכות אבות למען הגאולה

כל קדשיו בידך: אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם כשיגלו ישראל מעל אדמתם זכור להם זכות אבות והושיעם.¹⁰

לישראל אין אתה יכול לעקור, שנשבעת לאבותיהם

ד"א ועתה הניחה לי, אמר לו משה, רבש"ע, ולכלותם אתה מבקש, עקור העליונים והתחתונים, ואחר כך עקור אותם, מנין, שכן כתיב "כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה", ואח"כ "ויושביה כמו כן ימותו", א"ל משה: ואפילו אתה עוקר את השמים, לישראל אין אתה יכול לעקור, שנשבעת לאבותיהם, ולא נשבעת להם לא בשמים ולא בארץ אלא בשמך, מנין?, "אשר נשבעת להם בך", שמא אתה יכול לבטל את שמך? א"ל: חשוב אותם כסדום, מה אמרת לאברהם, אם אמצא בסדום, ויתרת לו עד עשרה, מנין, שנא' לא אשחית בעבור העשרה, ואני מעמיד לך מאלו שמונים צדיקים! א"ל העמד! א"ל משה שבעים זקנים, דכתיב אספה לי שבעים איש מזקני ישראל, אהרן נדב ואביהו אלעזר ואיתמר פנחס וכלב הרי שבעים ושבעה. א"ל הקדוש ברוך הוא, אי משה, היכן עוד שלשה צדיקים? היה משה חוזר ומבקש עוד שלשה צדיקים ולא היה מוצא, א"ל אי הללו בחיים אינם יכולים לעמוד להם בפרצה הזו, יעמדו המתים. א"ל עשה בזכות ג' אבות, והרי שמונים, "זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך", כיון שהזכיר משה זכות [אבות], מיד א"ל הקדוש ברוך הוא סלחתי כדברך, כיון שעמד שלמה וראה שהזכיר משה שבעים ושבעה צדיקים חיים ולא הועיל לו כלום אילולי שהזכיר שלשה אבות שהם מתים התחיל אומר ושבח אני את המתים שכבר מתו. ד"א זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך, אמר ריש לקיש: אמר לו משה, רבש"ע, חיים הם המתים? א"ל, משה, אף אתה טועה, לא כך אמרתי לך אני אמית ואחיה, א"ל משה אם חיים הם המתים חשוב כמי שהאבות עומדים ומבקשים על בניהם, מה היית משיבן, כיון שא"ל משה הדבר הזה, מיד "וינחם ה' על הרעה".¹¹

9 שמות רבה (וילנא) פרשת כי תשא פרשה מד

10 מדרש תנאים לדברים פרשת וזאת הברכה פרק לג פסוק ג

11 דברים רבה פרשת עקב, שבת ל' א'

בזכות אבות נהפכו קללות בלעם לברכות

"ולא אָבֵה ה' אֱלֹהֶיךָ לְשֹׁמֵעַ אֶל בְּלַעַם וַיְהִי כִּי אֱלֹהֶיךָ לָךְ אֶת הַקְּלָלָה לְבִרְכָה כִּי אֶהְבֶּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ": ... יכול מפני אהבתכם וחובתכם? ת"ל "כי אהבך ה' אלהיך" - זכות אבות גרמה, ואומ' (דברים ז ז-ח) לא מִרְבֶּכֶם מִכָּל הָעַמִּים חָשַׁק ה' בְּכֶם וַיִּבְחַר בְּכֶם כִּי אַתֶּם הַמְּקַעֵט מִכָּל הָעַמִּים... כִּי מֵאַהֲבַת ה' אֶתְכֶם וּמִשְׁמֵרוֹ אֶת הַשְּׂבִעָה אֲשֶׁר נִשְׂבַּע לְאַבְרָהָם".¹²

זכות אבות מכפרת לעתיד לבוא:

שלח תשלח - א"ר חייא: מה אם הצפור שאין לה לא זכות אבות ולא זכות אמהות ולא שבועה בניה מכפרין עליה, בני אברהם יצחק ויעקב שיש להם זכות אבות, ברית ושבועה על אחת כמה וכמה שאם סרח אחד מהם שהוא מכפר עליו לעתיד לבוא.¹³

התפילה והאבות

אברהם התפלל בשדה שהעלה ריחות עליונים, ראה אור עולה מהמערה, ושם דיבר עמו הקב"ה

רבי אלעזר אמר... תו בגין דאיהו צלי כל יומא ויומא והוה נפיק עד ההוא חקל דהוה סליק ריחין עלאין וחמא נהורא דנפיק מגו מערתא וצלי ותמן מליל עמיה קודשא בריך הוא ובגין כך בעא ליה, דתאובתיה הוה בההוא אתר תדיר.¹⁴
(תרגום: הוא התפלל בכל יום ויום והיה יוצא עד אותו שדה שהיה מעלה ריחות עליונים, וראה אור שיוצא מתוך המערה והתפלל, ושם דיבר איתו הקדוש ברוך הוא, ומשום כך רצה אותו, שתשוקתו היתה באותו מקום תמיד).

כשיצחק התפלל בשדה ראה שכינה עליו, והשדה העלה ריחות עליונים קדושים

תא חזי "וירח את ריח בגדיו" בתחלה, וכד ארגיש אמר "ראה ריח בני כריח שדה אשר ברכו ה'", דידע דביה הוה תליא מלתא דבגיניה סליק ריחא, כריח שדה אשר ברכו ה', וכי מניין הוה ידע יצחק ריח שדה אשר ברכו ה', אלא תרין מלין אינון וכלא הוא חד דכתיב "ויצא

12 מדרש תנאים לדברים דברים פרשת כי תצא פרק כג פסוק ו

13 דברים רבה (ליברמן) פרשת כי תצא ה':

14 זוהר כרך א (בראשית) פרשת חיי שרה דף קכז עמוד ב

יצחק לשוח בשדה לפנות ערב, וכי לא הוה ליה ביתא או מקום אחר להתפלל, אלא אותה השדה היה אשר קנה אברהם סמוך למערה דכתיב "השדה אשר קנה אברהם מאת בני חת", ובשעתא דהוה יצחק עאל גביה חמא שכינתא עליה וסליק ריחין עלאין קדישין, ובגיני כך הוה מצלי תמן וקבעיה לצלותיה.¹⁵

(תרגום: כאשר הרגיש יצחק את ריחו של יעקב אמר "ראה ריח בני כריח שדה אשר ברכו ה'...", וכי מניין ידע יצחק ריח שדה אשר ברכו ה'? אלא הם שניים שהם אחד, שכתוב "ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב", וכי לא היה לו בית או מקום אחר להתפלל? **אלא אותו השדה היה שקנה אברהם סמוך למערה, ובשעה שהיה יצחק נכנס אליו ראה שכנה עליו, והעלה ריחות עליונים קדושים, ומשום כך היה מתפלל שם, וקבעו לתפילתו).**

תפילות - אבות תקנום

א"ר יהושע בן לוי: **אבות הראשונים התקינו שלש תפילות**, אברהם תקן תפילת שחרית, שנאמר (בראשית יט) וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם וגו', ואין עמידה אלא תפילה, שנאמר (תהלים קו) ויעמוד פנחס ויפלל, יצחק תקן תפילת מנחה, שנאמר (בראשית כד) ויצא יצחק לשוח בשדה, ואין שיחה אלא תפילה שנאמר (תהלים קמב) אשפוך לפניו שיחי, יעקב תקן תפילת ערבית, שנאמר ויפגע במקום, ואין פגיעה אלא תפילה, שנאמר (ירמיה ז) ואל תשא בעדם וגו' ואל תפגע בי, וכן הוא אומר - "ואם נביאים הם ואם יש דבר ה' אתם יפגעו נא בה' צבאות" (ירמיהו כז).¹⁶

איתמר, רבי יוסי ברבי חנינא אמר: תפילות אבות תקנום; רבי יהושע בן לוי אמר: תפילות כנגד תמידין תקנום... אמר לך רבי יוסי ברבי חנינא: **לעולם אימא לך תפילות אבות תקנום, ואסמכינהו רבנן אקרבתות.**¹⁷

תפילות מאבות למדום

ר' יהושע בן לוי אמר **תפילות מאבות למדום** תפילת השחר מאברהם אבינו [בראשית יט, כז] וישכם אברהם בבוקר אל המקום אשר עמד שם את פני ה' ואין עמידה אלא תפילה, כמה דתימר [תהלים קו, ל] ויעמוד פינחס ויפלל. תפילת המנחה מיצחק אבינו [בראשית כד, סג] ויצא יצחק לשוח בשדה ואין שיחה אלא תפילה כמה דאת אמר [תהלים קב, א] תפילה לעני כי יעטוף ולפני ה' ישפוך שיחו. תפילת הערב מיעקב אבינו [בראשית כח, יא] ויפגע במקום וילן שם ואין פגיעה אלא תפילה כמה דתימר [ירמיה כז, יח] יפגעו נא בה' צבאות ואומר [שם ז, טז] אל תשא בעדם רינה ותפילה ואל תפגע בי. ורבנן אמרי תפילות מתמידין גמרו...¹⁸

15 זוהר כרך ב (שמות) פרשת בא דף לט עמוד ב
 16 בראשית רבה [וילנא] פרשת ויצא פרשה סח.
 17 בבלי, ברכות כו ע"ב.
 18 ירושלמי ברכות ד' א'

זמן התפילה נקבע לפי תפילת אברהם

אמר רב ספרא: צלותיה דאברהם מכי משחרי כותלי. אמר רב יוסף: אן מאברהם ניקום וניגמר? - אמר רבא: תנא גמר מאברהם, ואן לא גמרינן מיניה? דתניא: "וביום השמיני ימול בשר ערלתו" - מלמד שכל היום כשר למילה, אלא שהזריזין מקדימין למצות, שנאמר "וישכם אברהם בבקר" וגו'.¹⁹

המקור לשמונה עשרה ברכות בתפילת העמידה

"גמ' ולמה שמונה עשרה? [...] אמר רבי חנינא בשם רבי פנחס: כנגד י"ח פעמים שאבות כתובים בתורה - אברהם יצחק יעקב. אם יאמר לך אדם י"ט הם? אמור לו [בראשית כח, יג] והנה ה' נצב עליו לית הוא מינהון; אם יאמר לך אדם י"ז הם? אמור לו [שם מח, טז] ויקרא בהם שמי ושם אבותי אברהם ויצחק מינהון"²⁰

ברכת אבות

"ומנין שאומרים "ברוך אתה ה' אלהינו ואלהי אבותינו, אלהי אברהם, אלהי יצחק, ואלהי יעקב"? שנאמר: וַיֹּאמֶר עוֹד אֱלֹהִים אֶל מֹשֶׁה כֹּה תֹאמַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֱלֹהֵי יִצְחָק וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב שְׁלַחְנִי אֲלֵיכֶם זֶה שְׁמִי לְעֹלָם וְזֶה זְכָרִי לְדֹר דָּר. (שמות ג, טו)."²¹

חשיבות הכוונה בברכת אבות

משנה: "המתפלל וטעה - סימן רע לו, ואם שליח צבור הוא - סימן רע לשולחיו, מפני ששלוחו של אדם כמותו... גמרא: "אהייא? (באיזו תפילה הכוונה?) אמר רב חייא אמר רב ספרא משום חד דבי רבי: באבות. איכא דמתני לה אברייתא: המתפלל צריך שיכוין את לבו בכולן, ואם אינו יכול לכוין בכולן - יכוין את לבו באחת; אמר רבי חייא אמר רב ספרא משום חד דבי רבי: באבות."²²

חובת כוונה בברכת אבות כתנאי לתפילה, והחובה לחזור על כל התפילה, התקבלה להלכה ע"י כל הפוסקים ובראשם ה"שולחן ערוך":

"המתפלל צריך שיכוין בכל הברכות ואם אינו יכול לכוין בכולם לפחות יכוין באבות ואם לא כיון באבות אף על פי שכיון בכל השאר יחזור ויתפלל." (אורח חיים קא א). (הפוסקים דנים בשאלה אם הלכה זו נוהגת כפשוטה בזמננו, עיין שם).

19 בבלי יומא כח ב

20 ירושלמי ברכות ד' ג'

21 מכילתא דרבי ישמעאל בא - מסכתא דפסחא פרשה טז

22 ברכות לד ב

ברכת אבות והחתימה באברהם:

"אמר רבי שמעון בן לקיש: "ואעשך לגוי גדול" - זהו שאומרים אלהי אברהם, "ואברכך" - זהו שאומרים "אלהי יצחק", "ואגדלה שמך" - זהו שאומרים "אלהי יעקב"; יכול יהיו חותמין בכולן? תלמוד לומר "והיה ברכה": ברך חותמין, ואין חותמין בכולן".²³

שלוש קדושות כנגד שלשה אבות

זכריה ג, ח: "וְהָיָה בְּכֹל הָאָרֶץ נֶאֱמַר ה' פִּי שְׁנַיִם בָּהּ יִכְרְתוּ וְנִגְעוּ, וְהַשְּׁלֵשִׁית יִתֵּר בָּהּ".
...והשלשית יותר בה - אלו ישראל שנקראו שלישיין שהם משולשין: כהנים לויים וישראלים, שהן מג' אבות - אברהם יצחק ויעקב, דבר אחר שהן מקלסין להקב"ה בג' קדושות קדוש קדוש קדוש.²⁴

תפילה בתעניות בזכות האבות:

משנה: על הראשונה הוא אומר: מי שענה את אברהם אבינו בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם ביום הזה בא"י גואל ישראל.

גמ': ולא יצחק נגאל? מכיון שנגאל יצחק כמו שנגאלו כל ישראל. רבי ביבי אבא בשם ר' יוחנן אמר אברהם לפני הקדוש ברוך הוא: רבון העולמים גלוי וידוע לפניך שבשעה שאמרת לי להעלות את יצחק בני היה לי מה להשיב ולומר לפניך אתמול אמרת לי [בראשית כא, יב] כי ביצחק יקרא לך זרע ועכשיו את אומר [שם כב, ב] והעלהו שם לעולה? ח"ו לא עשיתי כן אלא כבשתי את יצירי ועשיתי רצונך, כן יהי רצון מלפניך ה' אלהי שבשעה שיהיו בניו של יצחק בני נכנסים לידי צרה ואין להם מי ילמד עליהם סניגוריא אתה תהא מלמד עליהם סניגוריא. ה' יראה - את נזכר להם עקידתו של יצחק אביהם ומתמלא עליהם רחמים. מה כתיב בתריה [שם, יג] וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל אחר וגו'. מהו "אחר"? א"ר יהודה בן ר' סימון: אחר כל הדורות עתידין בניך להיאחז בעונות ולהסתבך בצרות וסופן להגאל בקרניו של האיל הזה שנאמר [זכריה ט, יד] וה' אלהים בשופר יתקע והלך בסערות תימן. רבי חונה בשם ר' חנינה בר יצחק [אמר] כל אותו היום היה אברהם רואה את האיל נאחז באילן זה וניתור ויוצא נאחז בחורש זה וניתור ויוצא נאחז בסבך זה וניתור ויוצא אמר לו הקדוש ברוך הוא אברהם כך עתידין בניך נאחזים בעונות ומסתבכין במלכיות מבבל למדי ממדי ליון ומיון לאדום. אמר לפניו: רבון העולמים יהיה כן לעולם? א"ל וסופן להגאל בקרניו של איל הזה - וה' אלהים בשופר יתקע והלך בסערות תימן.²⁵

23 פסחים ק"ז ב

24 דברים רבה ואתחנן ב

25 ירושלמי תעניות ב' ד'

קריאת שמע: "שמע ישראל אבינו במערת המכפלה"

"הקבצו ושמעו בני יעקב ושמעו אל ישראל אביכם", רבי יודן ורבי פנחס, רבי יודן אמר: שמעו לאל ישראל אביכם, ורבי פנחס אמר אל הוא ישראל אביכם, מה הקדוש ברוך הוא בורא עולמות אף אביכם בורא עולמות, מה הקדוש ברוך הוא מחלק עולמות אף אביכם מחלק עולמות. אלעזר בן אחוי אמר: מכאן זכו ישראל לקריאת שמע. בשעה שהיה יעקב אבינו נפטר מן העולם קרא לשנים עשר בניו אמר להם שמעו אל ישראל שבשמים אביכם שמא יש בלבבכם מחלוקת על הקדוש ברוך הוא? אמרו לו: שמע ישראל אבינו! כשם שאין בלבך מחלוקת על הקדוש ברוך הוא, כך אין בלבנו מחלוקת, אלא ה' אלהינו ה' אחד! ואף הוא פירש בשפתיו ואמר "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד". רבי ברכיה ורבי חלבו בשם רבי שמואל: הדא הוא שישראל משכימים ומעריבים בכל יום ואומרים שמע ישראל אבינו ממערת המכפלה אותו דבר שצוינתו עדיין הוא נוהג בנו - "ה' אלהינו ה' אחד".²⁶

מהיכן זכו ישראל לקריאת שמע? אלעזר בן אחמי אמר: מן אבינו יעקב. בשעה שנטה אבינו יעקב למות היה מהרהר בלבו ואומר: אברהם זקני הוליד שני בנים, ליצחק ולישמעאל, ויצחק אבי היה עובד להקב"ה, וישמעאל עובד לכוכבים לעבודה זרה, כך יצחק אבי הוליד שני בנים, לי ולעשו, אני עובד אלהים, ועשו עובד ע"ז, ואני הולדתי י"ב בנים, שמא אין עובדין להקב"ה, שמא יש ביניהם ע"ז? מה עשה, קרא לכל בניו וכינסן לפני מטתו, שנא' ויקרא יעקב אל בניו, וכיון שבאו אצלו אמר להם: הקבצו ושמעו בני יעקב, מהו "הקבצו ושמעו"? אמר להם שמעו מה שאני אומר לכם, אמרו לו ומה אתה מבקש, אמר להם שמעו אל ישראל אביכם, שמעו להקב"ה שאביכם עובד לו, ושתהיו אתם עובדים לו, אמרו לו ה' אלהינו ה' אחד. ועד עכשיו היו נוהגין בכל יום ואומרים שמע ישראל וגו', שמע ישראל שבמערת המכפלה, ה' אלהינו ה' אחד, היו שמאבינו יעקב זכו לקריאת שמע.²⁷

ברכת כהנים וזכות אבות:

למה ברכת כהנים ראשונה שלש תיבות? כנגד ג' אבות - אברהם יצחק ויעקב, שניה חמש כנגד חמשה ספרי תורה שבזכות אבות ניתנה תורה, שלישית שבע כנגד ז' רקיעים.²⁸

ברכת כהנים בזכות אבות:

"אמור להם" - "אמור" - מלא (המילה "אמור" נכתבה בכתב מלא) למה?, מלמד ששליח צבור צריך לומר ברכת כהנים לכהנים על כל אמירה ואמירה. ולמה ברכת כהנים הראשונה שלש תיבות? כנגד שלשה אבות העולם אברהם יצחק ויעקב, כהן אומר להם "זכור להן ברית שלשה אבות". הברכה השניה חמש תיבות כנגד חמישה חומשי תורה, שבזכות אבות ניתנה התורה לישראל שנאמר "באר חפרוה שרים כרוה נדיבי העם" (במדבר כא יח) כהן אומר להם

26 בראשית רבה צח

27 דברים רבה ואתחנן

28 אוצר מדרשים (אייזנשטיין) חסר ויתר עמ' 196

”עשו מה שכתוב בתורה שניתנה בזכות שלשה אבות“. הברכה השלישית שבע תיבות כנגד שבעה רקיעים שכהן אומר להן ”מי שברא שבעה רקיעים [ומי שהוא שוכן על שבעה רקיעים] הוא יברך אתכם“²⁹

תפילות במערת המכפלה במהלך הדורות

משה מבקש סליחה וכפרה בזכות אבות :

אמר רבי שמואל בר נחמני: כשעלה משה למרום וסרחו ישראל נזדווגו לו חמשה מלאכי חבלה אף וחמה קצף ומשחית והשמד, מה עשה נתלה בזכות אבות זכור לאברהם ליצחק ולישראל מיד נתמלא הקדוש ברוך הוא רחמים שנאמר וינחם ה' על הרעה מיד נסתלקו ממנו שלשה, נשתירו אף וחמה ועדיין היה משה מתירא שנאמר כי יגורתי מפני האף והחמה, א"ל רבש"ע לית אנא יכיל למיקם בתרויהון קום את בחד ואנא בחד הדא הוא דכתיב קומה ה' באפך.³⁰ (אינני יכול לעמוד בשניהם, עמוד אתה באחד ואני באחד).

משה יצא לקראת האבות במערת המכפלה:

יצא משה לקראת אברהם יצחק ויעקב אל מערת המכפלה ואמר אבות העולם עמדו לפני בשעה זו שהרי בניכם נתנו כצאן לטבח, מיד עמדו לפניו, אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא רבש"ע לא כך נשבעת לאלו להרבות זרעם ככוכבי השמים, ובזכות שלשה אבות נעצרו שלשה ונשתירו שנים, אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא רבש"ע למען שמך הגדול אני עוצר חרון אף מישראל שנאמר שוב מחרון אפך.³¹

משה בא למערת המכפלה לעורר רחמים בזכות האבות:

שָׁמַע מֹשֶׁה וַיֵּצֵא לְקִרְאֵת אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב וְאָמַר, אִם אַתֶּם מִבְּנֵי הָעוֹלָם הַבָּא עִמָּדוֹ לְפָנַי בְּשָׁעָה הַזֹּאת, שְׁהִירֵי בְּנֵיכֶם נִתְּנוּ כְּצֹאן לְטִבְחָהּ, וְעִמָּדוֹ שָׁם לְפָנָיו שְׁלֹשֶׁת הָאָבוֹת. אָמַר מֹשֶׁה לְפָנָיו, רַבּוֹן כָּל הָעוֹלָמִים, לֹא כֵךְ נִשְׁבַּעְתָּ לְאֱלֹהֵי הַרְבּוֹת אֶת זֶרְעֵם כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם, שֶׁנֶּאֱמָר [שֵׁם יְגִ] זָכַר לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיִשְׂרָאֵל וְגו'. וּבְזָכָת שְׁלֹשֶׁת הָאָבוֹת נִעְצְרוּ שְׁלֹשָׁה מְלֹאכִים מִיִּשְׂרָאֵל, קֶצֶף אֶף וְחִמָּה, וְנִשְׁתִּירוּ שְׁנַיִם. אָמַר לְפָנָיו רַבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, לְמַעַן הַשְׁבִּיעָה שְׁנִשְׁבַּעְתָּ לָהֶם עֲצָר מִיִּשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמָר [שֵׁם] אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לָהֶם בְּךָ, וְנִעְצָר הַמְּשַׁחִית, שֶׁנֶּאֱמָר [תְּהִלִּים עַח, לַח] וְהוּא רַחוּם יִכְפֹּר עֵוֹן וְיֵלֵא יִשְׁחִית.³²

29	מדרש חסרות ויתרות נשא צז
30	ילקוט שמעוני פרשת עקב רמז תתנג
31	ילקוט שמעוני תהלים תרלז
32	פרקי דרבי אליעזר פרק מה

משה מבקש גאולה בזכות אבות

"ד"א "אף חבב עמים" אלו ישראל שני' (לג יט) "עמים הר יקראו" - "כל קדשיו בידך" - אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא: "רבוננו של עולם כשיגלו ישראל מעל אדמתם זכור להם זכות אבות והושיעם".³³

תפילה במערת המכפלה הצילה מעצת מרגלים

"ויעלו בנגב ויבא עד חברון" - "ויבאו" מבעי ליה? אמר רבא: מלמד, שפירש כלב מעצת מרגלים והלך ונשתטח על קברי אבות, אמר להן: אבותי, בקשו עלי רחמים שאנצל מעצת מרגלים. יהושע כבר בקש משה עליו רחמים, שנאמר: ויקרא משה להושע בן נון יהושע, יה יושיעך מעצת מרגלים. והיינו דכתיב: ועבדי כלב עקב היתה רוח אחרת עמו וגו'.³⁴

כלב סיכן את עצמו כדי להתפלל במערת המכפלה

אלה שמות האנשים אשר שלח משה וגו' אמר רבי יצחק: משה אסתכל וידע דלא יצלחון בארחייהו, כדין צלי עליה דיהושע. כדין כלב הוה בדוחקא, אמר: מה אעביד? הא יהושע אזיל בסייעתא עלאה דמשה דשדר ביה נהירו דסיהרא והוא אנהיר עליה בצלותיה בגין דאיהו שמשא, מה עבד כלב? אשתמיט מנייהו ואתי לגבי קברייה דאבהן וצלי תמן צלותיה, א"ר יהודה ארח אחרא נטיל, ועקים שבילין ומטא על קברי דאבהן, ואסתכן בגרמיה, דהא כתיב ושם אחימן ששי ותלמי ילידי הענק, אבל מאן דאיהו בדוחקא לא אסתכל מדי, כך כלב בגין דהוה בדוחקא לא אסתכל מדי ואתא לצלאה על קברי אבהן לאשתזבא מעיטא דא. (אמר רבי יצחק: משה הסתכל וידע שלא יצליחו בדרכם, אזי התפלל על יהושע, וכלב נמצא אז בדוחק. אמר - מה אעשה? הרי יהושע הולך בסיוע עילאי של משה, ששלח בו אור הלבנה, והוא האיר עליו בתפילתו, כיוון שהוא שמש. מה עשה כלב? השתמט מהם ובא לקברי האבות, והתפלל שם תפילתו. א"ר יהודה, דרך אחרת נטל, ועיקם שבילין, ובא על קברי האבות, והסתכן בעצמו, שהרי כתוב "ושם אחימן ששי ותלמי ילידי הענק", אבל מי שהוא בדוחק אינו מסתכל בדבר. כך כלב, כיוון שהיה בדוחק לא הסתכל בדבר, ובא להתפלל על קברי האבות, להינצל מהעצה הזו.³⁵

השכינה התלבשה בכלב לבשר לאבות

רבי יצחק אמר מאן דהוה רשים מכלהו דא עאל בגוויה דביה תליא כלא, תא חזי (בוא וראה): מאן הוא משאר אחרי דיכול לאעלא תמן דהא כתיב ושם אחימן ששי ותלמי ומדחילו דלהן מאן יכיל לאעלאה במערתא, אלא שכינתא עאלת תמן בכלב לבשרא לאבהן דהא מטא זמנא לאעלא בנייהו לארעא דאומי לון קודשא בריך הוא ודא הוא "ויבא עד חברון".³⁶

33 מדרש תנאים לדברים לג

34 סוטה לד ב

35 זוהר כרך ג (במדבר) פרשת שלח לך דף קנח עמוד ב

36 זוהר כרך ג (במדבר) פרשת שלח לך קנח ב - קנט א

(תרגום: רבי יצחק אמר: מי שהוא חשוב מכולם - זה נכנס לתוכו, שבו תלוי הכל. בוא וראה, מי הוא ראוי משאר האחרים שיכול לבוא לשם? והאי כתוב "ושם אחימן ששי ותלמי ילידי הענק" - ומפחדם מי יכול לבוא למערה?
אלא השכינה התלבשה שם בכלב, לבשר לאבות שהגיע הזמן שיבוא בניהם לארץ שנשבע להם הקב"ה, וזה הוא "ויבא עד חברון".)

רוח החכמה האירה בכלב, ובא למערת המכפלה, וירש את חברון

(במדבר יד) ועבדי כלב עקב היתה רוח אחרת עמו וימלא אחרי, מאי "רוח אחרת"? דאתפרש מאינון מאללין דכתיב (שם יג) ויעלו בנגב ויבא עד חברון, דאתפרש מאינון מאללין ואתא איהו בלחודוי לחברון לאשתטחא על קברי אבהן, וחברון אתיהיב ליה חולק אחסנא לאתתקפא ביה כמא דאת אמר (דברים א) ולו אתן את הארץ אשר דרך בה, אמאי יהיבו ליה חברון, אי בגין דאשתטח בקברי אבהן לאשתזבא מההוא עיטא דילהון דאשתזיב, לא, אלא רזא דמלה שמענא... כלב אתנהיר ביה רוחא דחכמתא ואתא לחברון לאתחברא באבהן ולדוכתיה אזל ולבתר דוכתיה הוה וירית ליה.³⁷

(תרגום: מהי "רוח אחרת"? שפרש מאותם מרגלים, שכתוב "ויעלו בנגב ויבא עד חברון", שפרש מאותם מרגלים ובא הוא לבדו לחברון והשתטח על קברי אבות, וחברון נתנה לו חלק ונחלה להתחזק בה, כנאמר "ולו אתן את הארץ אשר דרך בה", מדוע ניתנה לו חברון? אם משום שהשתטח בקברי אבות להנצל מאותה עצה שלהם - וניצל, לא...אלא סוד הדבר שמענו: כלב האירה בו רוח חכמה, ובא לחברון להתחבר באבות, ולמקומו הלך, ולאחר מכן - מקומו היתה, וירש אותה.)

משה ראה ביומו האחרון בחזון את האבות במערת המכפלה :

"ואת הנגב, מלמד שהראהו דרום יושב על שלוותו וחזר והראהו מציקים המחזיקים בו; דבר אחר ואת הנגב מלמד שהראהו מערת המכפלה שאבות קבורים בה; נאמר כאן ואת הנגב ונאמר להלן (במדבר יג, כב) 'ויעלו בנגב ויבא עד חברון'".³⁸

אליהו מזכיר זכות אבות ובזכותם ה' מרחם על העולם

ונקרא לו (לאליהו) ארבעה שמות (ד"ה א ח) "ויערשיה ואליה וזכרי בני ירוחם"; יערשיה - שבשעה שהקב"ה כועס ומרעישי עולמו עומד אליה ומזכיר אבות העולם לפני הקדוש ברוך הוא ומרחם, לפיכך כתיב ויערשיה ואליה וזכרי בני ירוחם הרי ארבעה שמות.³⁹

37 זוהר כרך ב (שמות) פרשת וארא ל' ב - לא א
38 ספרי דברים וזאת הברכה שנז
39 מדרש תנחומא (ורשא) פרשת כי תשא

אליהו מעיר את האבות לתפילה

אליהו הוה שכיח במתיבתא דרבי, יומא חד ריש ירחא הוה, נגה ליה ולא אתא. אמר ליה: מאי טעמא נגה ליה למר? - אמר ליה: אדאוקימנא לאברהם ומשינא ידיה ומצלי, ומגנינא ליה. וכן ליצחק, וכן ליעקב. - ולוקמינהו בהדי הדדי! - סברי: תקפי ברחמי, ומייתי ליה למשיח בלא זמניה". [אליהו היה שכיח בישיבתו של רבי (יהודה הנשיא). יום אחד, ראש חודש היה, חיכה לו רבי ולא בא. (כאשר בא באיחור) שאלו רבי: מדוע חיכיתי למר? אמר לו: עד שהעמדתי את אברהם ונטלתי ידיו והתפלל, והשכבתי אותו, וכן ליצחק, וכן ליעקב (חלף זמן רב). שאלו רבי: ויקימם כולם יחד? (ענה לו אליהו) - יתחזקו האבות יחד בבקשת רחמים, ו(אם יתפללו כולם יחד) יביאו את המשיח טרם זמנו.⁴⁰

הקב"ה שלח את ירמיהו להתפלל במערת המכפלה

אמר הקדוש ברוך הוא לירמיהו: אני דומה היום לאדם שהיה לו בן יחידי ועשה לו חופה ומת בתוך חופתו, ואין לך כאב לא עלי ולא על בני? לך וקרא לאברהם ליצחק וליעקב ומשה מקבריהם שהם יודעים לבכות, אמר לפניו: רבש"ע, איני יודע היכן משה קבור! אמר לו הקדוש ברוך הוא: לך עמוד על שפת הירדן והרם קולך וקרא: בן עמרם בן עמרם עמוד וראה צאנך שבלעום אויבים! מיד הלך ירמיהו למערת המכפלה ואמר לאבות העולם: עמדו שהגיע זמן שאתם מתבקשין לפני הקדוש ברוך הוא.⁴¹

האבות ערים ומסייעים לבנים מול גזירות המן:

"בלילה ההוא נדדה שנת המלך": הוא הלילה שנגלה הקדוש ברוך הוא לאברהם אבינו, שכן הוא אומר ויוצא אותו החוצה (בראשית טו, ה). ד"א בלילה ההוא הוא הלילה שנעשה מלחמה על סיסרא שנאמר הכוכבים ממסילותם נלחמו עם סיסרא (שופטים ה, כ). ד"א בלילה ההוא נדדה שנת אבות העולם ממערת המכפלה, שכן כתיב הילל ברוש כי נפל ארז (זכריה יא, ב), ואין ברוש אלא אברהם, שהוא ראש לאבות, בו בלילה נדדה שנת משה ואהרן, שנאמר קול יללת הרועים כי שודדה אדרתם (שם, ג), בו בלילה נדדה שנת כל ישראל, והיו בוכין ומספידין שנמכרו להמן לטבח.⁴²

האבות מתעוררים ומבקשים רחמים על בניהם

א"ר יהודה: כמה אטימין מכולא בני עלמא, דלא ידעי ולא משגיחי ולא שמעי ולא מסתכלי במלי דעלמא, והיך קודשא בריך הוא משתכח עלייהו ברחמין בכל זמן ועידן ולית מאן דישיגח. תלת זימנין ביומא עאל רוחא חדא במערתא דכפלתא ונשיב בקברי אבהתא ואתסיין כל גרמין וקיימי

40 בבא מציעא פה ב

41 איכה רבה פתיחתא כד

42 ילקוט שמעוני, אסתר, רמז תתרנז.

בקיומא, והוא רוחא נגיד טלא מלעילא מרישא דמלכא, אתר דמשתכחו אבהן עלאי, וכד מטי (ס"א מתער) הוא טלא מנייהו מתערין אבהן דלתתא, ותאנא, נחית הוא טלא בדרגין ידיען דרגא בתר דרגא ומטי לגן עדן דלתתא, ומההוא טלא אתסחי בבוסמין דגנתא דעדן, ואתער רוחא חדא דכליל בתרין אחרנין וסליק ושאט ביני בוסמין ועייל בפתחא דמערתא, כדין מתערין אבהן אינון וזיווגן ובעאן רחמי על בנוי. וכד אשתכח עלמא בצערא בגין דאינון דמיכין על חובי עלמא והוא טלא לא אתנגיד ולא אשתכח עד דאתער ס"ת כדקא חזי בעלמא, ונפשא אודעא לרוחא, ורוחא לנשמתא, ונשמתא לקודשא בריך הוא. כדין יתיב מלכא בכורסייא דרחמי, ונגיד מעתיקא קדישא עלאה נגידו דטלא דבדולחא ומטי לרישא דמלכא, ומתברכין אבהן, ונגיד ההוא טלא לאינון דמיכין וכדין מתחברן (נ"א מתברכן) כלהו, וחייס קודשא בריך הוא על עלמא. ותאנא: לא חייס קודשא בריך הוא על עלמא עד דאודע לאבהן, ובגינייהו עלמא אתברכא.⁴³

(תרגום: אמר רבי יהודה: כמה אטומין מכולם בני העולם, שאינם יודעים ואינם משגיחים ואינם שומעים ואינם מסתכלים בענייני העולם, ואיך הקב"ה נמצא עליהם ברחמים בכל זמן ועידן, ואין מי שישמים לב. שלש פעמים ביום באה רוח אחת למערת המכפלה ונושבת בקברי האבות ומתרפאות כל עצמותיהן ועומדים וקיימים, והרוח היא מושכת טל מלמעלה מראש המלך, מקום בו נמצאים האבות העליונים, וכאשר בא הטל הוא מהם מתעוררים האבות שלמטה, ושנינו, יורד הטל הוא בדרגות ידועות דרגה אחר דרגה ומגיע לגן עדן התחתון, ומהטל הוא מתבסמים בבשמי גן עדן, ומתעוררת רוח אחת שכלולה בשתים אחרות ועולה, ושטה בין הבשמים, ובאה לפתח המערה. ואז מתעוררים האבות וזיווגם, ומבקשים רחמים על בניהם. וכאשר נמצא בצער כיון שהם ישינים על חוב העולם והטל הוא לא נמשך ולא נמצא עד שמתעורר ספר התורה כמו שרואים בעולם, והנפש מודיעה לרוח, והרוח לנשמה, והנשמה לקדוש ברוך הוא, ואז יושב המלך בכסא הרחמים, ומושך מעתיקא קדישא העליון טל של בדולח ומגיע לראש המלך, ומתברכים האבות, ונמשך הטל הוא לאותם הישנים ואז מתחברים ומתברכים כולם, וחס הקב"ה על העולם. ושנינו: לא חס הקב"ה על העולם עד שמודיע לאבות, ובזכותם מתברך העולם.)

כשצריך העולם רחמים מודיעים לישיני חברון

וכד אצטרין עלמא רחמין ואינון חייין יתיבין בצערא אינון מצלו צלותא עלייהו ואזלין ומודעין מלה לאינון דמיכין דחברון ומתערין ועאלין לגן עדן דארעא דתמן רוחיהון דצדיקייא מתלבשן בעטרין דנהורא ואתיעטו בהו וגזרין גזרה וקודשא בריך הוא עביד רעותא דלהון וחס על עלמא.⁴⁴ (תרגום: וכאשר העולם צריך רחמים והחיים יושבים בצער, והם מתפללים תפילה עליהם, והולכים ומודיעים הדברים לאותם ישיני חברון, ומתעוררים, ועולים לגן עדן שבארץ, ששם רוחות הצדיקים מתלבשות בעטרות של אור, ומתייעצים בהם, וגוזרים גזירה, והקב"ה עושה רצונם וחס על העולם.)

43 זוהר כרך א (בראשית) פרשת ויחי דף רכה עמוד ב

44 זוהר כרך ג (ויקרא) פרשת אחרי מות דף ע עמוד ב

תפילת האמהות

"ולמה נתעקרו האמהות? ר' לוי משם רבי שילא דכפר תמרתא ורבי חלבו בשם ר' יוחנן שהקב"ה מתאוה לתפלתן ומתאוה לשיחתן"; "רבי לוי בשם רבי שילא מכפר תמרתא ורבי חלבו בשם ר' יוחנן, מפני מה נתעקרו אמהות בשביל שהיה הקדוש ברוך הוא מתאוה לשיחותי, אמר להם יונתי אומר לכן מפני מה העקרתי אתכן שהייתי תאוה לשיחותי, אמר לה"ד "כי קולך ערב ומראך נאוה"; למה נתעקרו האמהות, א"ר לוי בשם רבי שילא דכפר תמרתא ורבי חלבו בשם ר' יוחנן שהיה הקדוש ברוך הוא מתאוה לתפלתם, אמר הקדוש ברוך הוא עשירות הן נאות הן אם אני נותן להם בנים אינן מתפללות לפני..."; "ולמה נתעקרו האמהות, ר' חלבו משום ר' יוחנן אמר לפי שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים"; "יונתי בחגוי הסלע, רבי לוי בשם ר' שילא דכפר תמרתא (אמר) ור' אבהו בשם ר' יוחנן, למה נתעקרו האמהות, שהקב"ה מתאוה לשיחתן שנאמר יונתי בחגוי הסלע".⁴⁵

חשיבות מערת המכפלה:

"ויקם שדה עפרון אשר במכפלה" - דהוות נפולה וקמת, דהות לבר נש זעיר והות לבר נש רב (שהיתה נפולה וקמה, שהיתה של אדם קטן והיתה לאדם גדול). "אשר במכפלה" - מלמד שנכפלה בעיני כל אחד ואחד, שכל מי שהוא קבור שם בטוח ששכרו כפול ומכופל. אמר ר' אבהו: שכפף הקדוש ברוך הוא קומתו של אדם הראשון וקברו בתוכה.⁴⁶

השדה קם והתעלה

רבי אבא אמר: "ויקם השדה" - ודאי קימה ממש, דקם ואסתלק קמיה דאברהם, בגין דעד השתא לא אתחזי תמן כלום והשתא מה דהוה טמיר קם ואסתליק וכדין קם כלא בנמוסוי⁴⁷ (תרגום: שקם והתעלה לפני אברהם כיון שעד עתה לא נראה שם כלום, ועכשיו מה שהיה נסתר קם והתעלה, וכך קם הכל כמשפטו)

מהי "מערת המכפלה"?

ר' אלעזר שאיל לר' שמעון אבוי אמר האי מערתא לאו איהו כפילתא, דהא כתיב "מערת המכפלה", וקרא קרי לה לבתר - "מערת שדה המכפלה" - "מכפלה" קא קרי ליה לשדה? א"ל הכי קארי ליה "מערת המכפלה", כמו שנאמר "ויתן לי את מערת המכפלה", אבל ודאי חייך לאו מערתא איהו מכפלה ולא שדה אקרי מכפלה אלא האי שדה ומערתא על שום מכפלה אקרון, שדה המכפלה ודאי ולא מערתא, דהא מערתא בשדה איהו, וההוא שדה קאים במלה אחרא. תא חזי: **ירושלים (ו) כל ארעא דישראל אתכפל תחותה, ואיהו קיימא לעילא ותתא.** כגוונא דא - ירושלים לעילא ירושלים לתתא, אחידא לעילא ואחידא לתתא, ירושלים

45 בראשית רבה לך לך מה

46 בראשית רבה ח"י שרה נח

47 זוהר כרך א (בראשית) פרשת חיי שרה דף קכח עמוד א

לעילא אחידת בתרין סטרין לעילא ותתא, ירושלים לתתא אחידת בתרין סטרין לעילא ותתא, ובגין כך כפלתא היא, ועל דא האי שדה מההיא כפלתא איהו דביה שריא, כגוונא דא כתיב "כריח שדה אשר ברכו יי" לעילא ותתא, ובגין כך "שדה המכפלה" ודאי ולא שדה כפול. תו רזא דמלה "שדה המכפלה ודאי", מאן מכפלה? ה' **דבשמא קדישא דאיהי מכפלה**, וכלא קיימא כחד, ובגיניה קאמר באורח סתים "ה' מכפלה", דלא היו בשמא קדישא אות אחרא מכפלה בר איהי. ואף על גב דמערתא כפלתא הוה ודאי, **דאיהי מערתא גו מערתא**, אבל על שום אחרא אקרי "מערת שדה המכפלה" כמה דאתמר. ואברהם ידע, וכד אמר לבני חת כסי מלה ואמר "ויתן לי את מערת המכפלה" על שום דאיהי מערתא כפלתא, ואורייתא לא קרי לה אלא "מערת שדה המכפלה" כדקא יאות. וקודשא בריך הוא עבד כולא לאשתכחא האי עלמא כגוונא דלעילא, ולאדתבקא דא בדא למהו יקריה לעילא ותתא, זכאה חולקיהון דצדיקיא דקודשא בריך הוא אתרעי בהו בהאי עלמא ובעלמא דאתי.⁴⁸

(תרגום: "ואחרי כן קבר אברהם את שרה אשתו אל מערת שדה המכפלה" וגו' - רבי אלעזר שאל את רבי שמעון אביו ואמר: האם מערה זו אין היא מכפלה שהרי כתוב "מערת המכפלה" והכתוב קורא לה אחר כך "מערת שדה המכפלה" - מכפלה קורא לשדה. א"ל הגם שכך קוראים לה מערת המכפלה כמו שכתוב ויתן לי את מערת המכפלה אבל ודאי חיך לא המערה היא מכפלה ולא השדה הוא מכפלה אלא שזה השדה והמערה על שם מכפלה נקראים, שדה המכפלה ודאי ולא המערה, שהרי המערה היא בשדה והשדה הוא עומד בענין אחר. בא וראה ירושלים (ו) כל ארץ ישראל התכפלה תחתיה והיא קיימת למעלה ולמטה בדמיון אחד, ירושלים שלמעלה וירושלים שלמטה, לשניהם יש אחיזה למעלה ואחיזה למטה, ירושלים שלמעלה נאחזת בשני הצדדים למעלה ולמטה ולפיכך מכפלה היא ועל כן זה השדה הוא מן אותה המכפלה כי בו הוא שורה, כדמיון זה כתוב כריח השדה אשר ברכו ה' למעלה ולמטה ולפיכך שדה המכפלה ודאי לא שדה כפול, וסוד הדבר שהוא שדה המכפלה ודאי. מה הוא מכפלה? ה' שבשם הקדוש היא מכפלה, שבשם הקדוש היא מכפלה והכל עולה למקום אחד ובעבור זה נאמר בדרך נסתר ה' מכפלה שלא נמצא בשם הקדוש אות כפולה מלבד זאת, ואף על פי שהמערה היא כפולה ודאי שהיא מערה בתוך מערה אבל על שם ענין אחר נקראת מערת שדה המכפלה כמו שנתבאר. ואברהם ידע זאת וכאשר דיבר לבני חת כיסה הדבר אמר "ויתן לי את מערת המכפלה" על שם שהיא מערה כפולה אבל התורה קוראת לה מערת שדה המכפלה כראוי והקב"ה עשה שהכל יהיה נמצא בזה העולם כדמיון שלמעלה כדי שיתחברו זה בזה להיות כבודו למעלה ולמטה. אשרי חלקם של הצדיקים שהקב"ה אוהבם בעולם הזה ובעולם הבא.)

יעקב מבקש להקבר במערת המכפלה כדי לקום תחילה בימות המשיח:

"[ושכבתי עם אבותי] וגו' הגוף מה אכפת לו, מה ראו אבות העולם להתחבט על הקבורה? [...]" אמר ר' שמעון בן לקיש: ארץ שמתיא חיים תחילה לימות המשיח.⁴⁹

כל הקבור במערת המכפלה שכו כפול ומכופל:

אל המערה וגו'. אמרו לו: תן סימן למערה, אמר להם במערת המכפלה, אותה מערה שתראו כפולה הוה יודעין שהיא היא. **למה נקראת המכפלה, שכל הקבור שם שכו כפול ומכופל.** אמרו לו באיזה מישור היא, אמר להם אשר על פני ממרא. באיזה מקום, א"ל בארץ כנען. א"ל מאיזה

48 זוהר כרך א (בראשית) פרשת חיי שרה דף קכב ב - קכט א

49 בראשית רבה יח"צ

זכות אתה נכנס אליה, א"ל שאברהם זקני קנאה, הה"ד אשר קנה אברהם. וכשם שאברהם ושרה, יצחק ורבקה קבורים זוגות זוגות, כך קברוני אצל בת זוגי אצל לאה, הה"ד ושמה קברתי את לאה. א"ל מתייראים אנו שמא יבאו בני חת ויערערו שהשדה לא היה של עפרון אלא מהם, [א"ל] אל תיראו שבשעה שקנה היה לעיני בני חת, ואם היה שם ערעור אותה שעה היו מערערין, לכן נאמר מאת בני חת.⁵⁰

"ויתן לי את מערת המכפלה" - שכל מי שקבור שם בטוח ומכופל: "בכסף מלא" - כלומר כל מה שהוא שוה; "יתננה לי בתוכם לאחזת קבר" - ולא לבנין.⁵¹

מערת המכפלה - פתח גן עדן

ואמר רבי רחומאי: כשגרש הקדוש ברוך הוא אדם הראשון מגן עדן נתיירא ממדור זה הנקרא ארץ תחתית מפני שאין לו שיעור ועל זה נאמר [איוב י'] ארץ עיפחה כמו אופל צלמות ולא סדרים ותיפגע כמו אופל. מה עשה. עשה תשובה ונכנס במי גיחון עד צוארו והקב"ה חס עליו וסלקו למקום הנקרא אדמה שהיא אחת משבעה ארצות ושם הוליד את קין והבל. כשהרג קין את הבל גזר עליו הקדוש ברוך הוא להיות נע ונד בארץ מה כתיב הן גרשת אותי היום מעל פני האדמה וגו' והייתי נע ונד בארץ. והקב"ה קבלו בתשובה וסילקו לארקא. כשנולד שת סילקו הקדוש ברוך הוא לאדם הראשון למעלה מכל הארצות לתבל במקום ארץ ישראל בחברון ושם חצב לו קבר ועשה מערה לפניו ממערה סמוך לגן עדן ושם היתה קבורתו וקבורת אברהם יצחק ויעקב והאמהות. **רבי קיסמא אמר מערת המכפלה סמוך לפתח גן עדן.** בשעה שמתה חוה בא אדם לקברה שם ושם הריח מריחות גן עדן באותו הריח שהיה שם. רצה לחצוב יותר יצתה בת קול ואמרה דיך. באותה שעה עמד ולא חצב יותר ושם נקבר. מי נתעסק בו שת בנו שהוא היה בדמותו ובצלמו. אמר רבי רחומאי הקדוש ברוך הוא נתעסק בו כשנוצר ונתעסק בו כשמת ולא היה מי שידוע בו עד שבא אברהם אבינו עליו השלום ונכנס לשם וראה אותו והריח ריח בשמים של גן עדן ושמע קול מלאכי השרת אומרים אדם הראשון קבור שם, ואברהם יצחק ויעקב מוכנים יהיו למקום הזה. ראה הנר דולק ויצא מיד היתה תאוותו על המקום הזה. אמר רב הונא קודם שבא אברהם רבים היו מבקשים ליקבר שם ומלאכי השרת היו שומרים המקום ורואים אש דולקת שם ולא יכלו לכנוס עד שבא אברהם ונכנס וקנה את המקום.⁵²

הפתח הראשון של גן עדן - במערת המכפלה

תאנא: שבע פתחים יש לנפשות הצדיקים להכנס עד מקום מעלתם ועל כל פתח ופתח שומרים. הפתח ראשון נכנסת הנשמה במערת המכפלה שהיא סמוכה לגן עדן, ואדם הראשון שומר עליו, זכתה הוא מכריז ואומר: פנו מקום, שלום בואך!⁵³

50 בראשית רבתי ויחי 256

51 מדרש שכל טוב חיי שרה כג, ילק"ש חיי שרה קב

52 זוהר חדש כרך ב מגילת רות דף לג עמוד ב

53 זוהר חדש כרך א (תורה) פרשת נח דף לה עמוד ב

היכל של אבנים יקרות

היכלא תנינא היכלא דא קיימא לגו מהאי היכלא קדמאה והאי פתחא איהו סמיך לגו מערתא דאבהן, והאי היכלא נהיר מקדמאה הכא אית כל אבנין יקירין דמקפן ליה, בגו דהאי היכלא אית נהירו חד כליל מכל גוונין ואיהו נהיר מעילא לתתא בהאי היכלא קיימין אינון דסבלו יסורין ומרעין בהאי עלמא בגין לאתתקנא, והוון מודן ומשבחן למריהון כל יומא ולא הוו מבטלין צלותייהו לעלמין, לגו מהאי היכלא קיימין כל אנון דמקדשין בכל חילא שמא דמריהון ואתיבו "אמן יהא שמייה רבא מברך" בכל חילא ואלין אנון קיימין לגו בגו האי היכלא וההוא נהורא דכליל כל גוונין נהיר לון.⁵⁴

(תרגום: ההיכל השני - ההיכל הזה נמצא לפניו מההיכל הקודם והפתח הוא סמוך למערת האבות, וההיכל הזה מאיר מקודמו, כאן יש כל האבנים היקרות שמקיפות אותו, בתוך ההיכל הזה יש אור אחד הכלול מכל הגוונים, והוא מאיר מלמעלה למטה, בהיכל הזה הנמצאים אלו שסבלו ייסורים וצרות בעולם הזה כדי שיתוקנו, והם מודים ומשבחים לאדונם כל יום ולא היו מבטלים תפילתם לעולם, לפניו מהיכל זה נמצאים כל אלו שמקדשים בכל כוחם שם ריבונם ועונים "אמן יהא שמייה רבא מברך" בכח כוחם, והם נמצאים בתוך ההיכל והאור ההוא הכלול מכל הגוונים מאיר להם).

קבר אדם הראשון סמוך לגן עדן

וחס עליה קודשא בריך הוא וגניז ליה בשעתא דמית סמיך לגנתא. מה עבד אדם עבד מערתא חדא ואתטמר בה הוא ואתתיה. מנא ידע? אלא חמא חד נהורא דקיק עייל בההוא אתר דנפיק מגנתא דעדן ותאב תיאובתיה לקבריה ותמן הוא אתר סמוך לתרע דגנתא דעדן.⁵⁵

(תרגום: חס עליו הקב"ה וגנז אותו בשעה שמת סמוך לגן. מה עשה אדם? עשה מערה אחת ונטמן בה הוא ואשתו. מהיכן ידע? אלא ראה אור אחד דקיק עולה באותו מקום שיוצא מגן העדן, ורצה ברצונו לקברו, ושם הוא המקום סמוך לשער גן עדן).

אברהם ראה את אדם וחווה קבורים במערת המכפלה

"ואל הבקר רץ אברהם" - הצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה, הוא לא אמר אלא "ואקחה פת לחם", ולבסוף הביא לפניו שלוש סאים ושלשה בני בקר: "ויקח בן בקר" - הרי אחד, "רך" - שנים, "וטוב" - שלשה. ואותו בן בקר רץ מלפניו עד חברון, ונכנס למערת המכפלה, ונכנס אברהם אבינו אחריו, וראה אדם וחווה שוכבים ונרות דולקין לפניו, ואמר אברהם יפה המערה לקבורה, וקנאה בממון הרבה.⁵⁶

54 זוהר כרך א (בראשית) פרשת בראשית דף לח עמוד ב

55 זוהר כרך א (בראשית) פרשת בראשית דף נז עמוד ב

56 בראשית רבה יח

אברהם ראה אור גן עדן במערה

רבי יהודה אמר: אברהם ידע בהייה מערתא סימנא ולביה ורעותיה תמן הוה, בגין דמקדמת דנא עאל לתמן וחמא לאדם וחיה טמירין תמן. ומנא הוה ידע דאינון הוו? אלא חמא דיוקניה ואסתכל ואתפתח ליה חד פתחא דגנתא דעדן תמן והוה דיוקנא דאדם הוה קאים לגביה, ותא חזי כל מאן דאסתכל בדיוקנא דאדם לא אשתזיב לעלמין ממיתה בגין דהא בשעתא דב"נ אסתלק מעלמא חמי ליה לאדם ובהווא זמנא מית אבל אברהם אסתכל ביה וחמא דיוקניה ואתקיים וחמא נהורא דנהיר במערתא וחד שרגא דליק כדן תאיב אברהם דיוריה בהווא אתר ולביה ורעותיה הוה תדיר במערתא.⁵⁷

(תרגום: רבי יהודה אומר: אברהם ידע במערה הייא סימן, וליבו ורצונו שם היו, כיון שמקדמת דנא בא לשם וראה את אדם וחיה טמונים שם. ומהיכן ידע שאלו הם? אלא ראה דיוקנו והסתכל ונפתח לו פתח אחד של גן עדן שם ואותו הדיוקן של אדם עמד מולו. ובוא וראה כל מי שמסתכל בדיוקנו של אדם לא ניצול לעולם ממיתה כיון שבשעה שאדם מסתלק מהעולם רואה את אדם ובאותו זמן מת, אבל אברהם הסתכל בו וראה דיוקנו והתקיים, וראה אור דקיק במערה ונר אחד דולק, ואז רצה אברהם לגור באותו מקום וליבו ורצונו היו תדיר במערה.)

מעלת קדושת יקרת קבר יעקב אבינו

ר' חייא הוה אזיל מאושא ללוד והוה רכיב על חמרא והוה ר' יוסי עמיה, נחית ר' חייא ושקליה בידוי לר' יוסי א"ל: אי בני עלמא ידעין יקרא סגיא דיעקב בשעתא דא"ל קודשא בריך הוא אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה - הווי מלחכי עפרא תלת פרסי קריב לקבריה⁵⁸ (ר' חייא היה הולך מאושא ללוד, והיה רוכב על חמור, והיה רבי יוסי עימו. ירד רבי חייא ואחז בידו של רבי יוסי, ואמר לו: "אם בני העולם היו יודעים יקרת כבוד גדולתו של יעקב אבינו בשעה שאמר לו הקב"ה: אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה" - היו מלחכים העפר בשלוש הפרסאות הקרובות לקברו".)

נשמות הצדיקים עוברות דרך מערת המכפלה

תא חזי כד הוה עאל יעקב במערתא כל ריחין דגנתא דעדן אשתכח במערתא, ומערתא סלקא נהורא, ושרגא חד דליק, וכד עאלו אבהן לגבי דיעקב למצרים לאשתכח עמיה אסתלק נהורא דשרגא, וכיון דעאל יעקב במערתא הדרא שרגא לאתריה כדן אשתלים מערתא מכל מה דאצטרין. ועד יומא עלמא לא קבילת מערתא בר נש אחרא ולא תקבל. ונשמתין דזכאן אעברן מקמייהו בבי מערתא בגין דיתערון וחמין זרעא דשבקו בעלמא ויחדו קמי קודשא בריך הוא.⁵⁹

(תרגום: בוא וראה, כשהיה יעקב נכנס למערה נמצאו במערה כל הריחות של גן עדן, והמערה העלתה אור, ונר אחד דולק. וכשבאו האבות ליעקב למצרים להימצא עימו הסתלק אור הנר, כיון שנכנס

57 זוהר כרך א (בראשית) פרשת חיי שרה דף קכז עמוד א

58 זוהר כרך ב (שמות) פרשת שמות דף ה עמוד א

59 זוהר כרך א (בראשית) פרשת ויחי דף רנ עמוד ב

יעקב למערה חזר הנר למקומו, ואז נשלמה המערה בכל מה שצריך. ועד ימי עולם לא קבלה המערה איש אחר ולא תקבל, ונשמות הצדיקים עוברות לפניהם בבית המערה, כדי שיתעוררו ויראו את הזרע שהשאירו בעולם, וישמחו לפני הקב"ה.)

"ישני חברון"

פתח רבי שמעון: הרועה הנאמן וישני חברון - התעוררו משנתכם!

קם רבי שמעון פתח ואמר: "לך ה' הגדולה והגבורה וכו'", עלאין שמעו! אינון דמיכין דחברון ורעיא מהימנא אתערו משנתכון, "הקיצו ורננו שוכני עפר" - אלון אינון צדיקיא דאינון מסטרא דההוא דאתמר בה "אני ישנה ולבי ער" ולאו אינון מתים, ובגין דא אתמר בהון הקיצו ורננו וכו'. רעיא מהימנא אנת ואבהן הקיצו ורננו לאתערותא דשכינתא, דאיהי ישנה בגלותא, דעד כען צדיקיא כלהו דמיכין ושינתא בחוריהן. מיד שכינתא יהיבת תלת קלין לגבי רעיא מהימנא ויימא ליה: קום רעיא מהימנא, דהא עלך אתמר "קול דודי דופק" לגבאי בארבע אתוון דיליה, ויימא בהון "פתחי לי אחותי רעיית יונתי תמתי", דהא "תם עונך בת ציון לא יוסיף להגלותך". "שראשי נמלא טל", מאי "נמלא טל"? אלא אמר קודשא בריך הוא: אנת חשיבת דמימנא דאתחרב בי מקדשא דעאלנא בביתא דילי ועאלנא בישובא, לאו הכי, דלא עאלנא כל זמנא דאנת בגלותא, הרי לך סימנא - שראשי נמלא טל, ה"א שכינתא בגלותא, שלימו דילה וחיים דילה איהו ט"ל, ודא איהו יו"ד ה"א וא"ו, וה"א איהי שכינתא דלא מחושבן ט"ל, אלא יו"ד ה"א וא"ו דסליקו אתוון לחשבן ט"ל, מלייא לשכינתא מנביעו דכל מקורין עלאין. מיד קם רעיא מהימנא ואבהן קדישין עמיה.⁶⁰

(תרגום: קם רבי שמעון פתח ואמר: "לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת וכו'" - עליונים שמעו, הם ישני חברון, והרועה הנאמן, הקיצו משנתכם, הקיצו ורננו שוכני עפר, אלו הם הצדיקים שהם מהצד שנאמר בו אני ישנה וליבי ער, והם אינם מתים, ולכן נאמר בהם הקיצו ורננו שוכני עפר, הרועה הנאמן אתה והאבות הקיצו ורננו לעורר השכינה שהיא ישנה בגלות, ועד כאן כל הצדיקים ישנים בקבריהם, מיד השכינה משמיעה שלשה קולות אל הרועה הנאמן ואומרת לו קום הרועה הנאמן שעליך נאמר קול דודי דופק לגבי בארבע האותיות שלי, ויאמר בהם פתחי לי אחותי רעיית יונתי תמתי, שהרי תם עונך בת ציון לא יוסיף להגלותך. שראשי נמלא טל - מהו נמלא טל? אמר הקב"ה: את חשבת שמיום שנחרב בית המקדש שאני בא לביתי ובא ליישוב - לא כן, שאיני בא כל זמן שאת בגלות, הרי לך סימן: שראשי נמלא טל, ה' - שכינה בגלות, השלמות שלה והחיים שלה הם "ט"ל", וזהו יו"ד ה"א וא"ו, וה"א - היא השכינה שאינה בחשבון ט"ל, אלא יו"ד ה"א וא"ו שעולה מספרם לחשבון ט"ל, מילוי השכינה מנביעת כל המקור העליון. מיד קם הרועה הנאמן והאבות הקדושים עימו).

האבות - ישני חברון

"הקיצו ורננו שוכני עפר" - דיירין דמיכין (ישנים) ולא מתין, ומאן? אינון דמיכין דחברון, דאינון לא מתין אלא דמיכין, ועל דא כתיב בהו "גויעה" כמאן דגווע ואית ביה קימנא לאנערא, אוף הכי אינון ד' זוגי דחברון דמיכין אינון ולא מתין, וכלהו קיימו בקיימיהו באינון גופין דלהון וידעי סתרין

גניזין יתיר משאר בני נשא, גניזין הוו תמן גו פתחא דגן עדן אינון גופין דלהון ואלין אינון שוכני עפר, ועל דא כל אינון דנפקו נשמתיהו בארעא קדישא לא נפיק על ידי דהווא מחבלא ולא שלטא תמן אלא על ידי דמלאכא דרחמי, דארעא קדישא קיימא בעדביה.⁶¹ (תרגום: הקיצו ורננו שוכני עפר, שהם ישנים ולא מתים, ומי הם? הם ישני חברון, שאינם מתים אלא ישנים, ולכן כתוב בהם "גיועה" כמי שגווע ויש בו קיום להתנער, כמו זה הם ארבעה הזוגות של חברון, שהם ישנים ולא מתים, וכולם קיימים בקיומם באותם גופים שלהם, ויודעים סודות גנוזים יותר משאר בני האדם, טמונים הם שם בפתח גן עדן אותם גופים שלהם ואלו הם שוכני עפר, ועל זה כל אותם שיוצאת נשמתם בארץ הקודש לא יוצאת ע"י אותו מחבל ולא שולט שם אלא על ידי מלאך של רחמים, שארץ הקודש עומדת בעדו.)

האבות קרויין חיים

ר' חייא רובא ור' יונתן היו מהלכין קומי ערסיה דר"ש בר יוסי בר לקוניא והוה ר' יונתן מפסע על קיבריה אמר ליה רבי חייא רובא כדון אינון מימר למחר אינון גבן ואינון מעיקין לן א"ל וחכמין אינון כלום (רבי חייא הגדול ורבי יונתן היו מהלכין לפני מיטתו של רבי שמעון בן יוסי בר לקוניא והיה רבי יונתן מפסיע על קברו. אמר לו רבי חייא: כך הוא אומר מחר הם איתנו והם מעיקים עלינו. א"ל וכי יודעים הם מאומה?) לא כן כתב (קהלת ט, ה) והמתים אינם יודעים מאומה? א"ל לקרות את יודע לדרוש אין את יודע [שם] "כי החיים יודעים שימותו" אלו הצדיקים שאפילו במיתתן קרויין חיים". והמתים אינם יודעים מאומה" אלו הרשעים שאפילו בחייהן קרויין מתים. מניין שהרשעים אפילו בחייהן קרויין מתים שנאמר (יחזקאל יח, לב) "כי לא אחפוץ במות המת" וכי המת מת אלא אלו הרשעים שאפילו בחייהן קרויין מתים ומניין שהצדיקים אפילו במיתתן קרויין חיים דכתיב (דברים לד, ד) "ויאמר אליו זאת הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב לאמר" מה ת"ל לאמר? אמר לו לך ואמור לאבות כל מה שהתניתי לכם עשיתי לבניכם אחריכם.⁶²

יעקב חש בצערם ובשמחתם של ישראל ממערת המכפלה וישמח עם

בניו בבוא הגאולה

"יגל יעקב ישמח ישראל"; לא היה צריך לומר אלא "יגל אברהם יצחק ויעקב וישמחו ישראל", אלא למה יגל יעקב, לפי שיעקב מצטער כשישראל מצטערים וכשהם בצרה, לפיכך כשתבוא הגאולה לישראל הוא שמח עמהם; "יגל יעקב ישמח ישראל" - אימתי יגל יעקב, כשישמח ישראל, כשם שדרש ריש לקיש: כשישראל חוטאים כאן יעקב לוקה במערת המכפלה, לפיכך כשתבוא הגאולה הוא שמח עמהם - "יגל יעקב ישמח ישראל".⁶³ "יגל יעקב ישמח ישראל", יגל אברהם וישמח יצחק אין כתיב כאן, אלא יגל יעקב ישמח ישראל, ולמה יעקב שמח מכל האבות, אמר ר' שמעון בן לקיש בשעה שישראל חוטאין, יעקב מרגיש

61 זוהר כרך ב (שמות) פרשת תרומה דף קנא עמוד ב

62 ירושלמי ברכות ב' ג'

63 פסיקתא רבתי פסקא מא

ממערת המכפלה, שנאמר "כי עתה הזנית אפרים נטמא ישראל" (הושע ה, ג), וכן כשתבא השמחה והגאולה, יעקב שמח בה יותר מכל האבות, לפי שהוא מזומן לסעודה, שנאמר "שמע

אלי יעקב (עבדי) וישראל מקוראי" (ישעיה מח, יב), מה מקוראי, מזומני, כמה דאת אמר ויתן להם מקום בראש הקרואים (ש"א ט, כב), ורב אמר משל למי שמשיא את בתו, מי שמח, לא אביה של כלה, שנאמר "לכן כה אמר ה' אל בית יעקב אשר פדה את אברהם" וגו' (ישעיה כט, כב). הוי אומר כשתבא הגאולה לעולם לישראל, יעקב ישמח בה יותר מכל האבות, לכך נאמר יגל יעקב ישמח ישראל.⁶⁴

האבות לאחר שנקברו במערת המכפלה נקראו "קדושים":

אמר דוד לפני הקב"ה [...] אף על פי שהייתי מלך המלכותי עלי, אמר לו הקב"ה: איני מחזיק לך טובה, טובתי בל עליך, ולמי היא טובתי, "לקדושים אשר בארץ המה", שאין הקב"ה קורא לצדיק קדוש עד שינתן בארץ, למה שיצר הרע מיצר לו, ואין מאמין בו בעולם הזה עד יום מותו, וכן אמר שלמה "כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא" (קהלת ז, כ), לפיכך אינו קוראו קדוש עד שינתן בארץ. לכך נאמר "לקדושים אשר בארץ", ואפילו אבות העולם לא נקראו קדושים עד שניתנו בארץ [...] אמר ר' פנחס אילו בקשו אבות העולם שתהא דירתן למעלה היו יכולין, ואף על פי כן לא נקראו "קדושים" עד שמתו, ונסתם הגולל בניהם.

האבות הולכים לפני הקב"ה ומאירים את הדרך:

אמר ריש לקיש: משל למה הדבר דומה, למלך שהיה לו אוהב, והיה משוקע בטיט, ואחז בידו והעלה אותו מן הטיט, כך נח היה משוקע בטיט, ראהו הקדוש ברוך הוא נתן לו יד והעלהו מן הטיט, ואברהם למה היה דומה, למלך שהיה מהלך בחשיכה, בא אוהבו וראה אותו והאיר לו, א"ל המלך עד שאתה מאיר לי, בא והלך לפני, כך [בימי] אברהם היו כל העולם רשעים והוא צדיק, א"ל הקדוש ברוך הוא עד שאתה מאיר במזרח התהלך לפני. בנח כתיב - "את האלהים התהלך נח", וכתוב באבות העולם "האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו" (בראשית מח, טו).⁶⁵

אמר ר' יוחנן: למה היו האבות דומין לפני הקדוש ברוך הוא, לרועה שהוא מהלך וצאנו מהלכת לפניו, א"ל ריש לקיש: עד עכשיו הצאן היו צריכים לרועה? אלא למה היו האבות דומין לפני הקדוש ברוך הוא, לנשיא שהוא מהלך וזקניו מהלכין לפניו, והזקנים מודיעין כבודו של נשיא, כך היו אבות העולם הולכים לפניו, שנאמר "אשר התהלכו אבותי לפניו", הוי "התהלך לפני והיה תמים".⁶⁶

"את האלהים התהלך נח" - שהיה הקדוש ברוך הוא סומכו שלא ישתקע במעשה דור המבול, משל למלך שהיה לו בן והיה הולך בשליחות אביו והיה לפניו דרך משוקע בטיט והיה המלך

64 מדרש שוחר טוב יד

65 מדרש תנחומא לך לך כו

66 מדרש תנחומא לך לך כו

סומכו שלא ישקע בטיט, אבל אברהם כתיב בו "התהלך לפני" ובאבות כתיב "האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו" שהיו מרווחין לשכינה והיו מקדימין והולכין לפניו לעשות רצונו.⁶⁷ "פתח ואמר: אמרת לה' אדני אתה טובתי בל עליך - אמרה כנסת ישראל לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם, החזק לי טובה שהודעתך בעולם, אמר לה: טובתי בל עליך, איני מחזיק טובה אלא לאברהם יצחק ויעקב שהודיעוני תחלה בעולם".⁶⁸

זכיה בדין בזכות האבות

"דָּבַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר בַּחֲדָשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּאֶחָד לַחֲדָשׁ יְהִי לָכֶם שַׁבָּתוֹן זְכוֹרֹן תְּרוּעָה מִקְרָא קִדְשׁ." (ויקרא כג כד)

אמר ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא: משל לבן מלך שהיה לו דין לפני אביו, אמר לו אביו אם מבקש אתה לזכות לפני בדין מני לך ניקוליגוס פלוני (מנה לך מייצג פלוני) ואת זכיי לפני בדין, כך אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: **בני, אם אתם תהיו מזכירים זכות אבותיכם אתם זוכים לפני בדין**, שנא' "אחד" (ויקרא כג, כד), זה אבינו אברהם - "אחד היה אברהם" (יחזקאל לג, כד). "זכרון תרועה" (ויקרא כג), זה אבינו יצחק, "וירא והנה איל אחר נאחז בסבך בקרניו" (בראשית כב, יג). "מקרא קדש" (ויקרא כג, כד), זה אבינו יעקב, שנא' "שמע אלי יעקב עבדי וישראל מקוראי" (ישעיה מח, יב). אימתי אתם מזכירים זכות אבות ואתם זוכים לפני בדין, "בחדש השביעי" (ויקרא כג, כד). וכן אמר ר' נחמן [...] "כל הבלים וכזבים - אברהם אבינו מכפר על כולם".⁶⁹

ר' לוי בשם ר' חמא בר' חנינא משל לאחד שהיה לו דין בפני אביו אמר לו בני אם בקשת לזכות לפני בדין מנה לך דיקאליקוס פלוני ואת זוכה לפני בדין. **כך אמר להן הקדוש ברוך הוא לישראל: בני אם בקשתם לזכות לפני בדין תהיו מזכירין לפני זכות אבות ואתם זוכין לפני בדין**. ואימתי? בראש השנה, "בחדש השביעי באחד לחדש". "באחד" (ויקרא כג, כד) זה אברהם, דכת' אחד היה אברהם ויירש את הארץ (יחזקאל לג, כד). "זכרון תרועה" (ויקרא כג, כד) זה יצחק, דכת' וירא והנה איל אחר נאחז בסבך בקרניו (בראשית כב, יג). "מקרא קדש" (ויקרא כג, כד) זה יעקב, דכת' שמע אלי יעקב וישראל מקוראי (ישעיה מח, יב). ואימתי תהו מזכירין לפני זכות אבות ותהו זוכין בדין? בראש השנה, בחדש השביעי.⁷⁰

אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: **אם מבקשים אתם לזכות לפני בדין תהיו מזכירים זכות אבותיכם ואתם זוכים לפני בדין**, "אחד" זה אבינו אברהם שנאמר "אחד היה אברהם", "זכרון תרועה" זה אבינו יצחק "וירא והנה איל אחר וגו', "מקרא קדש" זה אבינו יעקב - "שמע אלי יעקב וישראל מקוראי", ואימתי מזכירים זכות אבות ואתם זוכים לפני בדין? "בחדש השביעי".

67 מדרש תנחומא נח ה

68 בבלי, מנחות נג ע"א.

69 פסיקתא דרב כהנא כג

70 ויקרא רבה אמור כט, ילק"ש פנחס תשפ"ב

ר' חייא בר חמא בשם רבי לוי פתח "אך הבל בני אדם כזב בני איש", אמר רבי נחמיה: כל הבלים וכזבים שישראל עושין בעולם הזה כדאי הוא אבינו אברהם לכפר את כולן, ומה טעם? "האדם הגדול בענקים".⁷¹

"בחדש השביעי באחד לחדש" - אמר להם הקדוש ברוך הוא אומות העולם אין להם זכות אבות לתלות בהם כשהם נידונים, אבל אתם בזמן שאתם נכנסים לפני בדין - אפילו אתם מתחייבים מן הדין אני מסתכל בזכות אבות ומזכה אתכם בדין. אמרו לו: והרי בראש השנה אנו נידונים, אמר להם: בואו וראו שבו בפסוק הזכרתי את האבות, "באחד לחודש" - בזכות אברהם "אחד היה אברהם", (יחזקאל ל"ג כ"ד), "זכרון תרועה" - בזכות יצחק למה בשופר זכר לקרני האיל, "מקרא קודש" בזכות יעקב - "שמעו אלי יעקב ישראל מקוראי" וגו' (ישעיה מ"ח י"ב).⁷²

תקיעות השופר מעוררות את האבות ובזכותם הקב"ה מרחם על עולמו

רבי אבא הוה יתיב קמיה דרבי שמעון, א"ל הא זמנין סגיאיין שאילנא על האי שופר מאי קא מיירי ועד כאן לא אתישבנא ביה, ...
אמר ליה:

סדרא קדמאה - קלא נפיק ומתעטר לעילא, סליק רקיעין ואתבקע בין טורי רמאי ומטי לגביה דאברהם ושריא ברישיה ואתעטר ואתער הוא ואתקן לכורסייא... אדהכי סלקא תניינא תקיפא לתברא תוקפי רגיזין.

סדרא תניינא - ההוא קלא תבירא בתוקפוי וכדין סלקא וכל דינין דיתערון קמיה אתברו עד דסליק לאתריה דיצחק, כיון דיצחק אתער וחמי לאברהם מתקן לכורסייא לקיימא קמיה כדין אתכפיא ותבר תוקפא קשיא, ובהאי בעי מאן דתקע לכוונא לבא ורעותא בגין לתברא חילא ותוקפא דדינא קשיא, דא הוא דכתיב (תהלים פט) "אשרי העם יודעי תרועה"...

סדרא תליתאה - קלא נפיק וסליק ובקע כל אינון רקיעין ורחמי מתערן ומטי ההוא קלא לרישיה דיעקב, ויעקב אתער וחמי לאברהם מתתקן בגיסא אחרא, כדין אחידן תרוייהו ביה ביצחק דא מהאי סטרא ודא מהאי סטרא ולא יכלין תוקפוי לנפקא לבר, והני תלתא סדרין כלהו סדרא חד.

סדרא אחרא - קלא נפיק וסליק ונטיל לאברהם מאתריה ונגיד ליה לתתא לאתר דתוקפיהוון דיצחק שריין וקיימן ליה לאברהם בגווייהו.

סדרא תניינא - נפיק קלא תבירא לא תקיפא כקדמאה, לא דחליש ההוא קלא דתקע אלא דההוא קלא לאו איהו לגבי יצחק בקדמיתא דתמן תוקפיה תקיפא שריא אלא לגבי אינון בי דינא דלתתא דאינון רפויין יתיר, וכלהו חמאן לאברהם לגבייהו ואתכפיין קמיה, אדהכי סדרא תליתאה - קלא נפיק וסליק ואתעטר ברישיה דיעקב ונגיד ליה לתתא לההוא

71 ויקרא רבה אמור כט

72 פסיקתא רבתי (איש שלום) פסיקא מ - בחודש השביעי

אתר דאינון גבוראן שריין וקאים לקבלייהו אברהם מהאי סטרא, ויעקב מהאי סטרא, ואינון באמצעייתא כדין אתכפיין כלהו ומשתכחין באתרייהו, והני כלהו סדרא אחרא תניינא. סדרא בתראה - דבעיא לסלקא לון לאתרייהו ולישרא בינייהו ליצחק כמלקדמין, בגין דהאי בעא לישרא ליה באתריה ולא יפוק בתוקפוי לבר כדין דינין כלהו אתכפיין ורחמין אתערו, על דא בעי לכוונא לבא ורעותא בהני קלי ולמהדר בתיובתא קמי מאריהון, כדין כד ישראל מתקני ומסדרי קלין ברעותא דלבא כדקא יאות. בשופרא דא אהדר ההוא שופר עלאה, וכד אהדר מעטרא ליה ליעקב ואתתקן כולא, וכורסייא אחרא רמיו, וכדין חידו אשתכח בכולא וקודשא בריך הוא מרחם על עלמא.

זכאה חולקהון דישראל דידיעין לנגדא ולאמשכא למאריהון מדינא לרחמי ולתקנא כלהו עלמין על ידייהו.⁷³
תרגום:

רבי אבא היה יושב לפני רבי שמעון. אמר לו: הרי זמן רב שאלתי על השופר, מה עניינו וכוננתו, ועד עתה לא התיישבה דעתך.

אמר לו: הסדר הראשון - הקול עולה ומתעטר למעלה, עולה לרקיעים ובוקע בין הרים רמים ומגיע לאברהם ומעטר את ראשו, והוא מתעורר ומתקן את הכסא...ואז עולה (הקול) השני התקיף לשבור את הדינים הקשים.

הסדר השני - הקול ההוא שובר בתוקפו, ואז הוא עולה, וכל הדינים שמתעוררים נגדו ישברו עד שעולה למקומו של יצחק, כיוון שיצחק מתעורר ורואה את אברהם מתקן את הכסא לעמוד לפניו ואז הוא נכנע ושובר הדין הקשה, ובזה צריך מי שתוקע לכוון את ליבו ורצונו כדי לשבור את תוקפו וחילו של הדין הקשה, וזה שכתוב "אשרי העם שככה לו".

הסדר השלישי - הקול יוצא ועולה ובוקע כל הרקיעים, והרחמים מתעוררים, ומגיע הקול ההוא לראשו של יעקב, ויעקב מתעורר ורואה את אברהם מתקן בצד האחר, ואז אוחזים שניהם ביצחק - זה מצד אחד וזה מהצד השני, ולא יכולות הגבורות לצאת החוצה, ואלו שלשה הסדרים כולם סדר אחד.

הסדר האחר - הקול יוצא ועולה ונוטל את אברהם ממקומו וממשיך אותו למטה למקום בו שורות גבורותיו של יצחק ועומד אברהם בתוכן.

הסדר השני - יוצא קול שבור לא תקיף כקודמו, לא מפני שהוא חלש אלא שהקול ההוא אינו אצל יצחק כקודמו ששם שורה תוקפו החזק, אלא הוא לבית הדין שלמטה שהם יותר רפויין, וכולם רואים את אברהם מולם, ונכנעים לפניו.

בתוך כך הסדר השלישי - הקול יוצא ועולה ומתעטר בראשו של יעקב ומושך אותו למטה למקום בו שורות גבורות ועומדים כנגדם, אברהם מצד זה ויעקב מצד זה, והם באמצע, וכך נכפפים ונכנעים כולם ונמצאים במקומם, ואלו כולם הסדרה האחרת השנייה.

הסדר האחרון - הם צריכים לעלות למקומם וליישב ביניהם את יצחק כקודמים, כיון שהם צריכים להשרות אותו באתרו ולא יצא בתוקפו החוצה, ואז כל הדינים נכנעים והרחמים מתעוררים, על כן צריכים לכוון הלב והרצון בקולות האלו ולחזור בתשובה לפני אדונם, ואז כשישראל מתקנים ומסדרים הקולות ברצון הלב כראוי בשופר הזה חוזר השופר העליון, וכאשר הוא חוזר הוא מעטר את יעקב והכל מתוקן, וכסא אחר ניצב, ואז שמחה נמצאת בכל, והקדוש ברוך הוא מרחם על העולם.

אשרי חלקם של ישראל שיודעים למשוך את אדונם מדין לרחמים ולתקן כל העולמות על ידם. (הערה: תרגומי קטעי הזוהר בחוברת זו אינם מילוליים ונועדו להיכרות כללית עם תוכנם).

אבות, חברון ומערת המכפלה בקניין הארץ

הכל בזכות אבותיך

"ואם ירחיב ה' אלהיך את גבולך", עשה מצוה האמורה בענין שבשכרה ירחיב ה' אלהיך את גבולך. כאשר נשבע לאבותיך, הכל בזכות אבותיך. ונתן לך את כל הארץ - הכל בזכות אבותיך.⁷⁴ וְהָיָה כִּי יִבְיָאֲךָ ה' אֶל-אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהָאֱמֹרִי וְהַחִי וְהַיְבוּסִי אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם לָתֵת לָךְ אֶרֶץ זְבֹת חֶלֶב וְדָבַשׁ וְעַבְדָּתְךָ אֶת-הָעֵבֶדֶה הַזֹּאת בַּחֲדָשׁ הַזֶּה: (שמות יג ה) והיה - אין והיה אלא מיד. כי יביאך - עשה מצוה האמורה בענין שבשכרה תכנס לארץ. אשר נשבע לאבותיך - הכל בזכות אבותיך.⁷⁵

מערת המכפלה - הקניין הראשון במקומות שאין אומות העולם יכולים

לומר "גזולים הם בידכם"

"ויקן את חלקת השדה אשר נטה שם אהלו וגו' במאה קשיטה" (בראשית לג, יט). א"ר יודן בר סימון: זה אחד משלשה מקומות שאין אומות העולם יכולין להונות את ישראל לומר גזולים הן בידכם ואלו הן, מערת המכפלה, ובית המקדש, וקבורתו של יוסף, מערת המכפלה, דכתיב (בראשית כג) וישמע אברהם אל עפרון וישקול אברהם לעפרון, בית המקדש, דכתיב (ד"ה א, כא) ויתן דוד לארנן במקום וגו', וקבורתו של יוסף (בראשית לג) ויקן את חלקת השדה, יעקב קנה שכם.⁷⁶

קניין מערת המכפלה מושווה לעשרת הדברות

אמר רבי אליעזר: כמה דיות משתפכות כמה קולמוסין משתברין כדי לכתוב "בני חת" עשר פעמים - כתיב בני חת, בני חת, עשרה כנגד עשרת הדברות ללמדך שכל מי שהוא מברר מקחו של צדיק, כאילו מקיים עשרת הדברות.⁷⁷

קניין ללא עוררים

אמרו הבנים ליעקב: תן סימן למערה, אמר להם במערת המכפלה, אותה מערה שתראו כפולה הוו יודעין שהיא היא. למה נקראת המכפלה, שכל הקבור שם שכרו כפול ומכופל. אמרו לו באיזה מישור היא, אמר להם אשר על פני ממרא. באיזה מקום, א"ל בארץ כנען. א"ל מאיזה זכות אתה נכנס אליה, א"ל שאברהם זקני קנאה, הה"ד אשר קנה אברהם. וכשם שאברהם ושרה, יצחק ורבקה קבורים זוגות זוגות, כך קברוני אצל בת זוגי אצל לאה, הדא הוא דכתיב ושמה קברתי את לאה. א"ל מתיראים אנו שמא יבאו בני חת ויערערו שהשדה לא היה של עפרון אלא מהם, א"ל אל תיראו שבשעה שקנה היה לעיני בני חת, ואם היה שם ערעור אותה שעה היו מערערין, לכן נאמר מאת בני חת.⁷⁸

74	ספרי דברים פרשת שופטים פסקא קפד
75	מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי יג
76	בראשית רבה עט
77	בראשית רבה ח"י שרה פרשה נח
78	בראשית רבתי פרשת ויחי עמוד 256

עבור קניין מערת המכפלה אברהם הסכים לא לקנות את ירושלים אלא

ברצון בני יבוס

שְׁלֹשָׁה אַבּוֹת כָּרְתוּ בְרִית עִם עַמֵּי הָאָרֶץ, וְאֵלוֹ הֵן: אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב. אַבְרָהָם כָּרַת בְּרִית עִם עַמֵּי הָאָרֶץ, כְּשֶׁנִּגְלוּ הַמַּלְאָכִים עָלָיו הֲיָה סִבּוֹר שֶׁהֵן אוֹרְחֵי עִם הָאָרֶץ, וְרָץ לִקְרָאתָם וְרָצָה לַעֲשׂוֹת לָהֶם סְעוּדָה גְדוֹלָה... וְרָץ לְהַבִּיא בֶן בָּקָר, וּבָרַח לְפָנָיו בֶּן הַבָּקָר וְנִכְנַס לְמַעֲרַת הַמַּכְפֵּלָה, וְנִכְנַס אַחֲרָיו שָׁם וּמָצָא שָׁם אָדָם וַחֲוָה שׁוֹכְבִים עַל הַמַּטּוֹת וְיֹשְׁבִים, וְנִרְוֹת דּוֹלְקִין עֲלֵיהֶם, וְרִיחַ טוֹב עֲלֵיהֶם כְּרִיחַ נִיחּוּחַ, לְפִיכֵן חָסַד אֶת מַעֲרַת הַמַּכְפֵּלָה לְאַחֲזָתָהּ קָבֵר. אָמַר לְבְנֵי יְבוּס לְקִנּוּת מֵהֶם אֶת מַעֲרַת הַמַּכְפֵּלָה בְּמִכְרָ טוֹב וּבְזָהָב וּבְשֵׁטֶר עוֹלָם לְאַחֲזָתָהּ קָבֵר. (וְכִי יְבוּסִים הָיָו וְהָלָא חֲתָיִים הָיָו אֲלָא עַל שֵׁם עִיר יְבוּס נִקְרָאוּ יְבוּסִים). וְלֹא קָבְלוּ הָאֲנָשִׁים, הַתְּחִיל כּוֹרֵעַ וּמְשַׁתְּחָוָה אֲלֵיהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר [בְּרַאשִׁית כג, יב] וַיִּשְׁתַּחֲוּ אַבְרָהָם לְפָנָיו עִם הָאָרֶץ. אָמְרוּ לוֹ: אֲנִי יוֹדְעִים שֶׁהַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עֲתִיד לִתֵּן לָךְ וּלְזַרְעֶךָ אֶת כָּל הָאָרְצוֹת הָאֵל, כָּרְתַת עִמּוֹ שְׁבוּעָה, שְׂאִין יִשְׂרָאֵל יוֹרְשִׁים אֶת עִיר יְבוּס כִּי אִם בְּרָצוֹנָם שָׁל בְּנֵי יְבוּס. וְאַחַר כֵּן קָנָה אֶת מַעֲרַת הַמַּכְפֵּלָה בְּמִכְרָ זָהָב וּבְכֶתֶב עוֹלָם לְאַחֲזָתָהּ עוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר [שם טז] וַיִּשְׁמַע אַבְרָהָם אֶל עֶפְרוֹן וַיִּשְׁקַל אַבְרָהָם לְעֶפְרוֹן אֶת הַכֶּסֶף אֲשֶׁר דָּבַר בְּאָזְנֵי בְנֵי חַת אַרְבַּע מֵאוֹת שֶׁקֶל כֶּסֶף עֶבֶר לַסֹּחֵר.⁷⁹

קניין המערה - עמידה בניסיון

אמר לפניו: רבש"ע, שטתי בכל העולם ולא מצאתי כעבדך אברהם, שאמרת לו: קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה, ובשעה שבקש לקבור שרה לא מצא מקום לקבורה, ולא הרהר אחר מדותיך.⁸⁰

אמר לו הקדוש ברוך הוא: חבל על דאבדין ולא משתכחין! הרי כמה פעמים נגליתי על אברהם יצחק ויעקב באל שדי, ולא הרהרו על מדותי, ולא אמרו לי מה שמך. אמרתי לאברהם קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה, בקש מקום לקבור את שרה - ולא מצא, עד שקנה בארבע מאות שקל כסף, ולא הרהר על מדותי.⁸¹

" וארא אל אברהם", אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה חבל על דאבדין ולא משתכחין, הרבה פעמים נגליתי על אברהם יצחק ויעקב באל שדי ולא הודעתי להם כי שמי ה' כשם שאמרתי לך ולא הרהרו אחר מדותי, אמרתי לאברהם (בראשית יג) קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה וגו', בקש לקבור שרה ולא מצא עד שקנה בדמים ולא הרהר אחר מדותי.⁸²

אמר לפניו: רבש"ע, שטתי בכל העולם ולא מצאתי כעבדך אברהם, שאמרת לו: קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה, ובשעה שבקש לקבור שרה לא מצא מקום לקבורה, ולא הרהר אחר מדותיך.⁸³

79 פרקי דרבי אליעזר פרק לו

80 בבא בתרא דף טז עמוד א

81 סנהדרין דף קיא עמוד א

82 שמות רבה פרשת וארא פרשה ו

83 שמות רבה פרשת משפטים פרשה לא, בבא בתרא דף טז עמוד א

יעקב נתן לעשיו את כל ממונו עבור מערת המכפלה

אם כסף תלוה את עמי, הה"ד (משלי/ כח) "נבהל להון איש רע עין"... ד"א נבהל להון זה עפרון בשעה שמתה שרה והיה אברהם מבקש מקום לקברה אמר להם שמעוני ופגעו לי בעפרון בן צוחר מיד הלכו ומנוהו אותו היום אסטריגוס עליהם אמרו לו מכור את המערה לאברהם אמר להם איני מוכרה לו אמרו לו אם אין אתה עושה אנו מעבירין אותך מן אסטריגוס שלך מיד עמד אברהם ושקל לו, אמר ר' חמא כל שקל האמור בתורה סלעים, ובנביאים ליטרין, ובכתובים קנטרין, א"ר יהודה בן פזי חוץ משקלי עפרון שהיו קנטרין, מה היה אמר עפרון לאברהם אם אתה נותן לי ד' מאות שקל כסף מן סחורת ביתך אתה נותנה לי ועל ידי שהכניס עין רעה בממונו של אברהם חסרו הכתוב וי"ו היו ולא ידע כי חסר יבואנו, האיש שעינו רעה חסרו הכתוב וי"ו, ולא עוד אלא שלא נקראת המערה לשמו אלא לשמן של בני חת שנא' (בראשית כה) אשר קנה אברהם מאת בני חת, מעפרון אינו אומר אלא מאת בני חת. ד"א נבהל להון זה עשו בשעה שמת יצחק באו יעקב ועשו וחלקו את הכל, אמר יעקב: רשע זה עתיד הוא ליכנס הוא ובניו למערת המכפלה ויהא לו חלק ודירה עם הצדיקים הקבורים בתוכה? מיד עמד ונטל את כל הממון שהיה בידו ועשה אותו כרי ואמר לעשו: אחי, חלק שיש לך במערה זו תרצה - או הכסף והזהב הזה? באותה שעה אמר עשו: הרי זה בית קבורה מצוי בכל מקום ובשביל קבר אחד שיש לי במערה אני מאבד כל הממון הזה? מיד עמד ונטל כל אותו הממון ונתן לו חלקו, הוא שיעקב אומר ליוסף (בראשית נ) "בקברי אשר כריתי לי" קניתי אין כתיב כאן אלא כריתי אמר להן כרי של דנרין נתתי לעשו, הוי ולא ידע כי חסר יבואנו ומהו חסר שלא נכנס במערת המכפלה.⁸⁴

מה עשה יעקב? כיון שהעבירו בניו וצאנו לארץ ישראל עמד ומכר כל מה שהביא בידו מחוצה לארץ, ועשאו כריות של זהב, אמר לעשו יש לך חלק עמי במערת המכפלה, ומה אתה מבקש ליקח כריות אלו של זהב, או לחלוק עמי? התחיל עשו אמר מה אני מבקש מן המערה הזו, זהב זה אני מבקש!⁸⁵

זכות האבות וזכות הארץ

"וזכרתי את בריתי יעקוב, ואף את בריתי יצחק, ואף את בריתי אברהם אזכור, והארץ אזכור": למה נאמרו אבות אחרונית, כלומר אם אין מעשה יעקב כדאי מעשה יצחק, אם אין מעשה יצחק כדאי מעשה אברהם, כדאי כל אחד ואחד שייתלה בגינו.⁸⁶

ולמה נאמר באברהם וביעקב זכירה וביצחק לא נאמר זכירה, ר' ברכיה ורבנין. ר' ברכיה אמר על ידי שהיה בן ייסורין. ורבנין אמרי רואין אפרו של יצחק כאילו הוא צבור על גבי המזבח. ולמה נאמר באברהם וביצחק אף וביעקב לא נאמר אף, אלא מלמד שהייתה מיטתו שלאבינו יעקב שלימה. אברהם יצא ממנו פסולת, ישמעאל ובני קטורה. יצחק יצא ממנו פסולת, עשו

84 שמות רבה משפטים לא

85 מדרש תנחומא פרשת וישלח יא

86 ויקרא רבה לו, ספרא בחוקותי ב

וכל אלופיו. יעקב הייתה מיטתו שלימה שנולדו לו כל בניו צדיקים. אין לי אלא אבות, אמהות מניין, ת"ל את את את, ואין אתים אלא אימהות, שנ' שמה קברו את אברהם ואת שרה אשתו שמה קברו וגו' (בראשית מט, לא). ולמה מזכיר אבות ומזכיר זכות הארץ עמה, אמר ר' שמעון בן לקיש: למלך שהיו לו שלשה בנים ושפחה אחת משלו מגדלתו, כיון שהמלך שואל בשלום בניו היה אומר שאלו לי בשלום הגדלת, כך הקדוש ברוך הוא מזכיר זכות אבות ומזכיר זכות הארץ עמהם, וזכרתי את בריתי יעקב וגו' והארץ אזכור.⁸⁷

ארץ ישראל בזכות האבות

"שלח לך אנשים" ר' אחא הגדול פתח (ישעיה מ) "בש חציר נבל ציץ ודבר אלהינו יקום לעולם", למה הדבר דומה? למלך שהיה לו אוהב והתנה עמו ואמר לו לך עמי ואני נותן לך מתנה הלך עמו ומת אמר המלך לבנו של אוהבו אף על פי שמת אביך איני חוזר בי במתנה שאמרתי לו בוא וטול אתה כך הדבר, המלך - מלך מלכי המלכים, הקדוש ברוך הוא, והאוהב זה אברהם שנאמר (ישעיהו מא) "זרע אברהם אוהבי", אמר לו הקב"ה: "לך לך מארץ וממולדתך ומבית אביך", התנה עמו שיתן לו מתנה שנאמר (בראשית יג) "קום התהלך בארץ" וכן הוא אומר (בראשית יג) "כי כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה", אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: אעפ"י שהתנתי עם האבות ליתן להם את הארץ ומתו, איני חוזר בי אלא (ישעיה מ) "ודבר אלהינו יקום לעולם".⁸⁸

הכרה של ישמעאל בבכורת יצחק במעמד קבורת אברהם במערת המכפלה:

"ויקברו אותו יצחק וישמעאל אל מערת המכפלה" - כאן בן האמה חולק כבוד לבן הגבירה.⁸⁹

קידושי אשה נלמדים מקניין מערת המכפלה:

"האשה נקנית". מאי שנא הכא דתני "האשה נקנית", ומ"ש התם דתני "האיש מקדש"? משום דקא בעי למיתני כסף; וכסף מנא לן? גמר "קייחה" - "קייחה" משדה עפרון; כתיב הכא: "כי יקח איש אשה", וכתיב התם: "נתתי כסף השדה קח ממני", ו"קייחה" איקרי קנין, דכתיב: "השדה אשר קנה אברהם".⁹⁰

קניין מערת המכפלה - דגם לקניין נכון ותקין:

"ויקם השדה והמערה וגו' - אמר רבי: מניין תנינן 'המוכר שדהו צריך שיכתוב סימניה'? מן הכא - 'השדה והמערה' וגו'".⁹¹

ילקוט שמעוני בחוקותי תרעה	87
במדבר רבה פרשת שלח פרשה טז	88
בראשית רבה סב	89
קידושין ב א	90
בראשית רבה נח	91

תורה בזכות אבות:

"ויקרא אליו ה' מן ההר לאמר, בזכות ההר, ואין ההר אלא אבות שנאמר (מיכה ו) שמעו הרים את ריב ה', "ומשה עלה אל האלהים" - עלה בענן, וירד בענן, וזכות אבות עולה ויורדת עמו".⁹²

קניין מערת המכפלה הושווה לקיום עשרת הדברות:

לאברהם למקנה לעיני בני חת: אמר ר' לעזר כמה דיות משתפכות כמה קולמוסין משתברין כדי לכתוב "בני חת"? עשרה פעמים כתוב "בני חת" כנגד עשרת הדיברות, ללמדך שכל מי שהוא מברר מקחו של צדיק כאילו קיים עשרת הדיברות.⁹³

קבלת תורה ע"י ישראל מזכה את האבות:

"וחכך כיון הטוב", אמר רבי יוחנן באותה שעה קרא הקדוש ברוך הוא למלאכי השרת כולן ואמר להם רדו ונשקו שפתותיהן של אבותיהם של אלו, שכשם שפעלו הם לפני באש, כך פעלו לפני בניהם באש, ר' עזריה בשם ר' יהודה בר' סימון באותה שעה קרא הקדוש ברוך הוא למלאכי השרת ואמר להם רדו ונשקו שפתותיהן של אלו, שאילולי אלו לא קבלו תורתו ומלכותו בסיני הייתי נעשה בעל דבב לאלו שהם ישנים במערת המכפלה.⁹⁴

קריאת שלשה פסוקים בתורה כנגד שלשה אבות:

"ויקרא משה אל כל ישראל: הלכה אדם מישראל שעמד לקרות בתורה מהו שיהא מותר לו לקרות פחות מג' פסוקים? כך שנו חכמים: הקורא בתורה לא יפחות משלשה פסוקים, לימדונו רבותינו למה התקינו שלא יפחות משלשה פסוקים? כנגד אברהם יצחק ויעקב. "ילמדנו רבינו, הקורא בתורה עד כמה חייב לקרות? כך שנו רבותינו: הקורא בתורה לא יפחות משלשה פסוקים כנגד שלשה אבות שבזכותן נתנה תורה לישראל שנאמר (שמות יט) ומשה עלה אל האלהים ויקרא אליו ה' מן ההר לאמר, ומניין שנקראו אבות הרים שנאמר (מיכה ו) "שמעו הרים את ריב ה'".⁹⁵

האבות ישבו בישיבה וקיימו כל התורה

אברהם זקן ויושב בישיבה הוא. דאמר רבי חמא ברבי חנינא: מימיהן של אבותינו לא פרשה ישיבה מהם. היו במצרים - ישיבה עמהם, שנאמר לך ואספת את זקני ישראל, היו במדבר -

92 שמות רבה יתרו כח

93 בראשית רבה ח"י שרה נח

94 שיר השירים רבה ז

95 דברים רבה כי תבא ז ; תנחומא כי תשא כח

ישיבה עמהם, שנאמר אספה לי שבעים איש מזקני ישראל. אברהם אבינו זקן ויושב בישיבה היה, שנאמר ואברהם זקן בא בימים, יצחק אבינו זקן ויושב בישיבה היה שנאמר ויהי כי זקן יצחק, יעקב אבינו זקן ויושב בישיבה היה, שנאמר ועיני ישראל כבדו מזקן. אליעזר עבד אברהם זקן ויושב בישיבה היה, שנאמר "ויאמר אברהם אל עבדו זקן ביתו המושל בכל אשר לו", אמר רבי אלעזר: שמושל בתורת רבו. הוא דמשק אליעזר - אמר רבי אלעזר: שדולה ומשקה מתורתו של רבו לאחרים.⁹⁶

אמר רב: קיים אברהם אבינו כל התורה כולה, שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי וגו'. אמר ליה רב שימי בר חייה לרב: ואימא שבע מצות! - הא איכא נמי מילה. - ואימא שבע מצות ומילה! - אמר ליה: אם כן מצותי ותורת למה לי? אמר רבא ואיתימא רב אשי: קיים אברהם אבינו אפילו עירובי תבשילין, שנאמר תורת - אחת תורה שבכתב ואחת תורה שבעל פה.⁹⁷

בכל מקום שהיה יעקב יושב היה עוסק בתורה כשם שהיו אבותיו, ועד עכשיו לא נתנה תורה וכתוב באברהם (בראשית כו) וישמור משמרת, ומהיכן למד אברהם את התורה? רבן שמעון אומר נעשו שתי כליותיו כשתי כדים של מים והיו נובעות תורה, ומנין שכן הוא שנאמר (תהלים טז) אף לילות יסרוני וגו'. רבי לוי אמר מעצמו למד תורה, שנאמר (משלי יד) מדרכיו ישבע סוג לב ומעליו איש טוב. ר' יונתן שר הבירה אמר אפילו עירובי תבשילין היה אברהם יודע, שנאמר (בראשית כו) עקב אשר שמע אברהם וגו', ובן כמה שנים הכיר אברהם את בוראן מ"ח שנה הכיר את בוראו, ריש לקיש אמר בן שלש שנים דכתיב עקב מנין עק"ב, ואברהם חיה קע"ה שנים נמצאת למד שכן שלש שנים הכיר את בוראו והיה משמר דקדוקי תורה והיה מלמד את בניו שנאמר (בראשית יח) כי ידעתי וגו'. אמר לו הקדוש ברוך הוא: אתה למדת בניך תורה בעולם הזה, אבל בעולם הבא אני בכבודי מלמד לכם את התורה שנאמר (ישעיה נד) וכל בניך למודי ה'.⁹⁸

זכות אבות

כל העולם נברא בזכות אברהם אבינו:

רבי שמואל אמר חמשה "בימיו" הם (בראשית יד) ויהי בימי אמרפל, מה צרה היתה שם עשו מלחמה, [משל] לאוהבו של מלך שהיה שרוי במדינה ובשבילו היה המלך נזקק למדינה, פעם אחת באו הברברין ונזדווגו לו, אומרים אוי לנו שאין המלך נזקק למדינה כמות שהיה, כך כל העולם כולו לא נברא אלא בזכות אברהם אבינו ה"ד (בראשית יד) ויישובו ויבאו אל עין משפט היא קדש, א"ר אחא לא באו להזדווג אלא לגלגל עינו של עולם, עין שעשתה מדת הדין בעולם אתם מבקשים לסמאותה, היא קדש, א"ר אחא: הוא קדש - הוא אבינו אברהם שקידש שמו בכבשן האש.⁹⁹

96 יומא כח ב

97 יומא כח ב

98 בראשית רבה פרשת ויגש פרשה צה

99 רות רבה פתיחות ז

בזכות מעשי האבות הקב"ה ברא את העולם

אמר רבי חנינא כשבקש הקדוש ברוך הוא לברא את עולמו היה מסתכל במעשה הרשעים ולא היה מבקש לברא את העולם, דור אנוש דור המבול דור הפלגה ומעשה סדומיים, והקדוש ברוך הוא חוזר ומסתכל במעשה הצדיקים באברהם יצחק ויעקב כולהם וחוזר ומסתכל ואומר - בשביל רשעים איני בורא את העולם? הריני בורא את העולם, ומי שהוא חוטא אינו קשה לרדות בו.¹⁰⁰

אברהם היה מתפלל על עקרות והם נפקדות, ועל החולים והם מרויחים, רב הונא אמר לא סוף דבר אברהם הולך אצל החולה אלא החולה רואה אותו ומרויח, א"ר חנינא אפילו ספינות שהיו מפרשות בים הגדול היו ניצולות בזכותו של אברהם.¹⁰¹

אין קורין אבות אלא לשלשה:

תנו רבנן: אין קורין אבות אלא לשלשה, ואין קורין אמהות אלא לארבע. אבות מאי טעמא? אילימא משום דלא ידעינן אי מראובן קא אתינן אי משמעון קא אתינן - אי הכי, אמהות נמי - לא ידעינן אי מרחל קא אתינן אי מלאה קא אתינן! אלא: עד הכא - חשיבי, טפי - לא חשיבי.¹⁰²

הזכרת זכות אבות בתחילת עבודת בית המקדש

"אמר להן הממונה צאו וראו אם הגיע זמן השחיטה אם הגיע הרואה אומר בורקי מתיה בן שמואל אומר האיר פני כל המזרח עד שבחרון והוא אומר הין. ולמה 'עד שהוא בחברון' והוא אומר הין? בא להזכיר זכות אבות".¹⁰³

נזכירה דודיק מייין... זה אברהם יצחק ויעקב, כשאנו נכנסים לצרה אנו מזכירים לפניך מעשי אבות וזכרונם בא לפניך יותר מנסוך שנתנסך על גבי המזבח.¹⁰⁴

זכות אבות לעולם

עד מתי זכות אבות קיימת? ר' תנחומא אמר בשם ר' חייא בר מנחמא ואמרי לה ר' ברכיה בר חלבו בשם רבא בר זבדא עד יהואחז הה"ד (מ"ב יג) ויחן ה' אותם וירחמם וגו' עד עתה, עד עתה זכות אבות קיימת. ר' יהושע בן לוי אמר עד אליהו הה"ד (מ"א א יח) ויהי בעלות המנחה ויגש אליהו הנביא וגו'. שמואל אמר עד הושע הה"ד (הושע ב) ועתה אגלה את נבלותה לעיני מאהביה ואיש לא יצילנה מידי ואין איש האמור כאן אלא אברהם כמו שנאמר (בראשית כ) ועתה השב אשת האיש ואין איש אלא יצחק שנאמר (שם כד) מי האיש הלזה ואין איש אלא יעקב שנא' (שם כה) ויעקב איש תם. ר' יודן אמר עד חזקיה כמו שנאמר (ישעיה ט)

100	פסיקתא רבתי פיסקא מ - בחודש השביעי
101	בראשית רבה פרשת לך לך פרשה לט
102	ברכות טז ב
103	ירושלמי יומא ג א
104	מדרש זוטא - שיר השירים פרשה א

למרבה המשרה ולשלום אין קץ וגו', ר' יודן ברבי בשם רבי ברכיה אמר אם ראית זכות אבות שמטה וזכות אמהות שנתמטטה לך והטפל בחסדים הה"ד (שם נד) כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה, הרים אלו אבות והגבעות אלו אמהות ואח"כ וחסדי מאתך לא ימוש. **א"ר אחא: לעולם זכות אבות קיימת, לעולם מזכירין ואומרין (דברים ד) כי אל רחום ה' אלהיך לא ירפך ולא ישחיתך ולא ישכח את ברית אבותיך וגו'.**¹⁰⁵

(הדעה שהובאה אחרונה - דעתו של רבי אחא שזכות אבות לעולם - היא המוסכמת).
ולעולם - "כיון דישראל נכנסין לידי צרה הן אומרים (שמות ל"ב) זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך וגו'"¹⁰⁶

והשלישית יוותר בה - אלו ישראל שהן מג' אבות

זכריה ג, ח: "וְהָיָה בְּכֹל הָאָרֶץ נְאֻם ה' פִּי שְׁנַיִם פֶּה יִפְתָּהוּ וְגִוְעוּ, וְהַשְּׁלִישִׁית יִתָּר פֶּה".
...והשלישית יוותר בה - אלו ישראל שנקראו שלישיין שהם משולשיין: כהנים לויים וישראלים, שהן מג' אבות - אברהם יצחק ויעקב, דבר אחר שהן מקלסין להקב"ה בג' קדושות קדוש קדוש קדוש.¹⁰⁷

בחירת ישראל ונצחיותו בזכות האבות

אמר רבי יוחנן [...] אמר הקב"ה להושע: בניך חטאו. והיה לו לומר: בניך הם, בני חנוניך הם, בני אברהם יצחק ויעקב, גלגל רחמיך עליהן [...] ישראל, שהן בני, בני בחוני, בני אברהם יצחק ויעקב, אחד מארבעה קניינין שקניתי בעולמי (תורה, שמים וארץ, בית המקדש, וישראל) ואתה אמרת העבירים באומה אחרת?¹⁰⁸

השמים והארץ בטלים, והשבועה לאבות קיימת

מהו "אשר נשבעת להם בך"? חזקיה ורבי וריב"ל, חזקיה אמר, אמר משה אילו בשמים ובארץ נשבעת לאבותם יפה אתה עושה להם שהיית אתה מכלה את בניהם, למה כשם שהשמים והארץ בטלים אף השבועה שלהם עוברת, רבון העולם, לא בך נשבעת לאבותם שאין אתה מכלה את בניהם? לא אמרת לאברהם (בראשית כב) "בי נשבעתי"? מהו "בי נשבעתי"? אמר הקדוש ברוך הוא לאברהם כשם שאני חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים כך שבועתי קיימת לעולם ולעולמי עולמים, הוי יפה אמר משה, כשאמר אשר נשבעת להם בך, בעבור קדושת שמך עשה ולא תחלל שמך, וריב"ל אמר בשביל זכות האבות ובזכות השבטים עשה הקדוש ברוך הוא, ומנין אתה יודע שהזכיר משה השבטים כאן בא ישעיה ופירשה, שנא' (ישעיה סג) שוב למען עבדיך שבטי נחלתך, מכאן שהשבטים נקראו עבדים, לפיכך אתה דורש (שמות לב)

ויקרא רבה בחוקותי לו. וראה תוספות שבת נה.	105
קהלת רבה (וילנא) פרשה ב	106
דברים רבה ואתחנן ב	107
פסחים פז א	108

”זכור לאברהם ליצחק ולישראל”- אלו ג' האבות, ”עבדיך” - אלו השבטים, מיד נתרצה להם שנא' וינחם ה' על הרעה.¹⁰⁹

שלוש בריתות

”לעברך בברית ה' אלהיך ובאלתו” (דברים כט יא). שלוש בריתות כרת הקדוש ברוך הוא להם לישראל, אחת כשיצאו ממצרים, ואחת כשעמדו לפני הר סיני, ואחת כאן... ושמא תאמרו כל הטורח הזה למה? לא מפני שאני צריך לכם, אלא מה אעשה לכם שכבר נשבעתי לאבותיכם שלא אשנה בכם ובבניכם עד עולם, לכך נאמר: למען הקים אותך היום לו לעם (דברים כט יב), ואומר מלך אסור ברהטים (שה”ש ז ו), ואין אסור אלא שבועה, שנאמר ואסרה אסר (במדבר ל ד), לפיכך אינו יכול לעבור על שבועתו.¹¹⁰

הקב”ה אסר עצמו בשבועה בזכות האבות

”מלך אסור ברהטים”, זה מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא דכתיב ביה (תהלים צ”ג) ה' מלך גאות לבש, אסור ברהטים, שאסר עצמו בשבועה שהוא משרה שכירתו בתוך ישראל - ברהטים של יעקב אבינו. בזכות מי? ר' אבא בר כהנא ור' לוי חד אמר בזכותו של אברהם אבינו, שנא' (בראשית י”ח) ”ואל הבקר רץ אברהם”, וחד אמר בזכות יעקב אבינו שכתוב בו (בראשית ל') ”ויצג את המקלות.”¹¹¹

לעתיד לבא זכות אבות עומדת

והנה שם שלשה עדרי צאן, אלו שלשה מלכויות ראשונות, ...והאבן גדולה על פי הבאר, זו זכות אבות. ונאספו שמה כל העדרים, זו מלכות רומי שהיא מכתבת טירוניא מכל אומות העולם. וגללו את האבן, שהעשירו מן ההקדשות הצפונות בלשכות. והשיבו את האבן על פי הבאר למקומה, לעתיד לבא זכות אבות עומדת.¹¹²

ישראל תמיד סומכים על זכות אבות:

...ד”א: סמ”ך - אלו ישראל שתמיד סומכין להם זכות אבותיהם אברהם יצחק ויעקב יוסף משה ואהרן דוד ושלמה. זכותן של אברהם ויצחק במזרח סביב להם שנאמר ”מי העיר ממזרח צדק” (ישעיה מ”א), זכותן של יעקב ויוסף במערב שנאמר ”ודמות פניהם פני אדם” (יחזקאל א') זה דמות יעקב שחקוקה על כסא הכבוד, דמות שור זה דמות יוסף שנאמר ”בכור שורו הדר לו”... ד”א סמ”ך זו ירושלם שהרי סמוך לה הרים ומקיפים לה גבעות, הרים כנגד אבות וגבעות כנגד אמהות, שנאמר ”ירושלם הרים סביב לה” וגו' (תהלים קכ”ה).¹¹³

שמות רבה פרשת כי תשא פרשה מד	109
מדרש תנחומא פרשת נצבים	110
שיר השירים רבה פרשה ז	111
בראשית רבה פרשת ויצא פרשה ע	112
אוצר מדרשים (אייזנשטיין) אותיות דרבי עקיבא	113

הצלת בני ישראל - בני שלשת אבות, בני יעקב - שלישי לאבות

והיה בכל הארץ נאם ה' פי שנים בה יכרתו יגועו והשלישית יותר בה (זכריה יג, ח), אלו בני ישראל שהם בני שלשת אבות, בני יעקב שהוא שלישי לאבות. ד"א והשלישית יותר בה אלו ישראל שאין מתישבים בארצם אלא בגאולה שלישית, גאולה ראשונה זו גאולת מצרים, גאולה שניה זו גאולת עזרא, גאולה שלישית אין לה הפסק.¹¹⁴

יציאת מצרים בזכות אבות

ד"א ויהיו בני נח. זה שאמר הכתוב מתהלך בתומו צדיק [אשרי בניו אחריו] (משלי כ, ז), אשריהם הבנים שיש זכות לאבותם, שזכותם עומדת להן, אשריהן ישראל שזכות אברהם יצחק ויעקב עומדת להם בזכותן היה הקדוש ברוך הוא מצילן, כשהיו במצרים מה כתיב, וישמע אלהים את נאקתם וגו' (שמות ב, כד), וכשיצאו בזכותן יצאו, שנאמר כי זכר את דבר קדשו ויוצא עמו בששון וגו' [את אברהם עבדו] (תהלים קה, מב-מג), כשעשו את העגל מה כתיב, זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך וגו' (שמות לב, יג), בימי אליהו מה כתיב, אלהי אברהם יצחק וישראל וגו' (מ"א יח, לו), כך בכל דור ודור זכות אבות עומדת להן עד חזאל מלך ארם, שנאמר וחזאל מלך ארם וגו' ויחן ה' אותם וירחמם [ויפן אליהם למען בריתו את אברהם יצחק ויעקב ולא אבה השחיתם ולא השליכם מעל פניו עד עתה] (מ"ב יג, כב-כג).
"ויזכור אלהים את בריתו, ולא היו ראויין ישראל להנצל לפי שהיו רשעים, אלא בזכות אבות נגאלו, הה"ד ויזכור אלהים את בריתו".¹¹⁵

[בראשית לא, מב] "לולי אלהי אבי אלהי אברהם ופחד יצחק", זבדי בן לוי ור' יהושע בן לוי, זבדי בן לוי אמר כל מקום שנאמר לולי בא בזכות אבות, אמר לו רבי יהושע והא כתיב (בראשית מג) כי לולי התמהמהנו א"ל כל עצמן לא עלו אלא בזכות אבות שאלולי זכות אבות לא היו עולים משם בשלום.¹¹⁶

ד"א ויאמר ה' אל משה ואל אהרן הה"ד (שה"ש ב) קול דודי הנה זה בא כשהלך משה ואמר לישראל כך אמר לי הקדוש ברוך הוא: היום אתם יוצאים בחדש האביב, אמרו לו היכן הוא? אמר להם הרי עומד קול דודי הנה זה בא, אמר ר' יהודה מהו מדלג על ההרים, אמר הקדוש ברוך הוא אם אני מסתכל במעשיהם של ישראל אינן נגאלים לעולם אלא למי אני מסתכל - לאבותיהם הקדושים, שנאמר (שמות ו) וגם אני שמעתי את נאקת בני ישראל וגו', בזכות אבותם אני גואלם לכך כתיב מדלג על ההרים ואין הרים אלא אבות שנאמר (מיכה ו) שמעו הרים את ריב ה'.¹¹⁷

114 ילקוט שמעוני זכריה תקפ"א

115 אגדת בראשית פרק י

116 בראשית רבה פרשת ויצא פרשה עד

117 שמות רבה פרשת בא פרשה טו

ד"א ויאמר ה' אל משה ואל אהרן הה"ד (שיר השירים ב) קול דודי הנה זה בא כשהלך משה ואמר לישראל - כך אמר לי הקדוש ברוך הוא היום אתם יוצאים בחדש האביב. אמרו לו: היכן הוא? אמר להם הרי עומד קול דודי הנה זה בא, אמר ר' יהודה מהו "מדלג על ההרים"? אמר הקדוש ברוך הוא: אם אני מסתכל במעשיהם של ישראל אינן נגאלים לעולם, אלא למי אני מסתכל לאבותיהם הקדושים שנאמר (שמות ו) וגם אני שמעתי את נאקת בני ישראל וגו', בזכות אבותם אני גואלם לך כתיב מדלג על ההרים ואין הרים אלא אבות שנאמר (מיכה ו) שמעו הרים את ריב ה' ¹¹⁸.

הגיע הקץ, אלא את ערום ועריה מן מעשים טובים ובמה נסתכלתי ב"טובים דודיך מיין" (שיר השירים א) אלו האבות שנקראו דודים, "וישמע אלהים את נאקתם ויזכר אלהים את בריתו וגו' וירא אלהים את בני ישראל" - ראה שאין בידם מעשים טובים וגואלם שנאמר (תהלים קו) "ויושיעם למען שמו". ¹¹⁹

הקב"ה דילג על יותר ממאתיים שנה וקירב הקץ בזכות אבות:

ר' אלעזר בן עזריה אומר: (ה' אמר לאברהם "ועבדום ועינו אותם ארבע מאות שנה") והלא לא ישבו ישראל במצרים אלא מאתים ועשר שנים? (כאן מפרט המדרש את דרך החישוב)... הרי כולם מאתים ועשר שנים, וכאן הוא אומר "ועבדום ועינו אותם ארבע מאות שנה"?... שדילג הקב"ה הקץ בזכות אבות שלשה שהם עמודי עולם, ובזכות אמהות שהם גבעות עולם. ¹²⁰

קריעת ים סוף בזכות האבות

ר' עקיבא אומר: בזכות יעקב אני קורע להן את הים שאמרתי לו והיה זרעך כעפר הארץ ופרצת ימה (שם כח יד). ר' יהודה בן בתירא אומר כבר הבטחתי אבותיהן של אלו. "ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים" (שמו"ד כט) ר' בניה אומר בזכות מצוה שעשה אברהם אני קורע להן את הים - ויבקע עצי עולה (בר' כב ג) מה הוא אומ' ויבקעו המים. ¹²¹

יוסף ניצל מהחטא בזכות אבות ובזכותו נקרע הים:

[בראשית לט, יב] ותתפשהו בבגדו וגו' ויצא החוצה, קפץ בזכות אבות, כמה דאת אמר ויוצא אותו החוצה (בראשית טו ה). שמעון איש קטרון אומר: בזכות עצמותיו של יוסף נקרע הים לישראל, הה"ד (תהלים קיד) הים ראה וינוס - בזכות ויעזבו בגדו בידה וינוס. ¹²²

הניצחון במלחמת יהושע בעמלק בזכות האבות:

ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים. לא אמר לו בחר לי, אלא בחר לנו, השווה כבוד תלמידו לכבוד עצמו, היינו דתנן יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך.... וצא הלחם בעמלק. ר' יהושע

שמות רבה פרשת בא פרשה טו	118
מדרש תנחומא פרשת שמות	119
פרקי דרבי אליעזר ("חורב") פרק מז	120
מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יד	121
בראשית רבה פרשת פז ח	122

אומר אמר לו משה ליהושע צא מתחת הענן והלחם בעמלק: מחר אנכי נצב. מעותד ועומד.
ר' אלעזר המודעי אומר מחר נגזור תענית ונהא מעותדין בזכות אבות: ראש - אלו מעשה אבות,
הגבעה - אלו מעשה אמהות, וכה"א מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות (שה"ש ב ח).¹²³

אנכי נצב בתפלה כד"א ויתיצב עמו שם, על ראש [י"ז, ט] אני מזכיר זכות אבות שנאמר כי
מראש צורים אראנו, הגבעה [י"ז, ט] אני מזכיר זכות אמהות שנאמר ומגבעות אשורנו, ומטה
האלהים בידי [י"ז, ט] שיש בו ע' שמות... ומשה אהרן וחור עלו [י"ז, ו] - להזכיר מעשה אבות
ומעשה אמהות. והיה כאשר ירים משה [י"ז, ו] וכי ידיו של משה מגברות את ישראל או ידיו
שוברות את עמלק אלא כל זמן שהיה משה מגביה את ידיו כלפי מעלה היו ישראל מסתכלין
בו ומאמינים במי שפקד את משה לעשות כן והמקום עושה להם נסים וגבורות.¹²⁴

הבאר בזכות האבות

"באר חפרוה שרים כרוה נדיבי העם" וכי חפירה היתה שם? אלא שנתנה בזכות אבות שנקראו
שרים שנא' (תהלים קה) "פתח צור ויזובו מים כי זכר את דבר קדשו את אברהם עבדו".¹²⁵

הצלת ישראל מעונש על חטא העגל בזכות אבות:

אמר לו משה ואפילו אתה עוקר את השמים ואת הארץ לישראל אי אתה יכול לעקור שנשבעת
לאבותיהם ולא נשבעת להם לא בשמים ולא בארץ אלא בשמך הגדול...אמר לפניו עשה
בזכות ג' אבות והרי שמונים זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך, כיון שהזכיר משה זכות
אבות מיד א"ל סלחתי כדברך, כיון שעמד שלמה וראה שהזכיר משה שבעים ושבעה צדיקים
חיים ולא הועיל כלום אילולי שהזכיר זכות שלשת האבות שהיו מתים התחיל אומר (קהלת ד)
ושבח אני את המתים שכבר מתו מן החיים אשר המה חיים עדנה, ד"א זכור לאברהם ליצחק
ולישראל עבדיך אשר נשבעת להם בך ותדבר אליהם ארבה את זרעכם ככוכבי השמים וכל
הארץ הזאת אשר אמרתי אתן לזרעכם ונחלו לעולם וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות
לעמו א"ר לוי אמר לו משה רבש"ע חיין הן המתים א"ל משה אף אתה טועה לא כך אמרתי לך
אני אמית ואחיה א"ל משה ואם חיין הן המתים חשוב כמו שהאבות עומדין ומבקשין על בניהן
מה היית משיבן כיון שאמר לו משה הדבר הזה מיד וינחם ה' על הרעה.¹²⁶

"שכשחטאו ישראל במדבר עמד משה לפני הקב"ה ואמר כמה תפלות ותחנונים לפניו ולא
נענה וכשאמר (שמות לב יג) "זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך מיד נענה".¹²⁷

123	פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרשת בשלח יז ט - י
124	ילקוט שמעוני תורה פרשת בשלח רמז רסד
125	במדבר רבה פרשת חקת פרשה יט
126	דברים רבה עקב ג
127	שבת ל א

משה הזכיר ההבטחה לאברהם ובזכותו ה' סלח לישראל

ד"א זכור לאברהם א"ר זבידא אמר ריב"ל: אמר משה: רבון העולם אבות העולם היו צדיקים או רשעים? הפרש בין אלו לאלו, אם היו רשעים - יפה אתה עושה לבניהם כך, למה שלא היה לאבותם אצלך מעשים, ואם צדיקים הם - תן להם מעשה אבותם היו "זכור לאברהם". א"ר שמואל אמר לו משה: רבון העולם תן לי רשות שאדבר, אמר לו הקדוש ברוך הוא אמור כל מה שתבקש. אמר: הם בטלו ראשו של דבור (שמות כ) לא יהיה לך וגו', ועברו עליו שעשו את העגל ואתה מבקש לבטל סופו שנא' ועושה חסד לאלפים לאוהבי, וכתוב (ישעיה מא) **זרע אברהם אוהבי, אמרת לאברהם אני שומר לבניך חסד עד ב' אלפים דור, שנא' ועושה חסד לאלפים** וכמה דורות מאברהם עד עכשיו שבעה, אברהם, יצחק, יעקב, לוי, קהת, עמרם, משה, ולשבעה אי אתה עושה חסד לב' אלפים דור היאך אתה עושה חסד? הרי הן בטלו ראשו של דבור ואתה מבקש לבטל סופו? אמר הקדוש ברוך הוא למשה ואין אתה מזרע בני בניהם אני הורג את אלו ואעשה אותך יותר מהן ונמצאת שבעתי מתקיימת, א"ר יצחק אמר משה רבון העולם איזה שטר מקוים יפה, הנחתם בג' או הנחתם באחד, הוי אומר אותו שנחתם בג', איזה דין מקוים יפה הנדון בג' או באחד הוי אומר זה שנדון בג', איזה עדות מקוים עדות של אחד או של ג' הוי אומר עדות של ג', כך אמר משה רבון העולם הדבר שנשבעת לג' אין אתה מקיים אלא אתה מבקש לבטלו, של אחד היאך אתה מקיים, כשם שכעסת על בנין ואתה מבקש להרגם כך על בני, **ולא עוד אלא כשם שנשבעת לאבות וקיימת עמהן ברית, שנאמר (ויקרא כו) וזכרתי את בריתי יעקוב כך אף לשבטים נשבעת וקיימת עמהם ברית, ומנין שהקב"ה נשבע לשבטים שנא' (חבקוק ג) שבועות מטות אומר סלה, ומנין שקיים הקדוש ברוך הוא עמהן ברית שנא' (ויקרא כו) וזכרתי להם ברית ראשונים זו ברית השבטים, ולדברך הרי אתה מעמיד משבט לוי שאני משבטו, מה יש לך לומר לשבט ראובן ולשבטים אחרים, א"ר יצחק אותה שעה לא היה יכול להשיבו, אמר הקדוש ברוך הוא יפה אמרת, מיד - וינחם ה'.**¹²⁸

לולי זכות האבות היו ישראל אובדים

אמר רבי מאיר: מתי עובדי עכו"ם - מתין, אבל מתיהן של ישראל אינן מתים מפני שבזכותן החיים עומדין. שכן אתה מוצא כשעשו ישראל אותו **מעשה אלולי שהזכיר משה רבינו זכות האבות כבר היו אבודין ישראל מן העולם שנאמר (שמות לב) זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך.**¹²⁹

הוצאת מים מן הסלע בזכות האבות:

ודברתם אל הסלע [כ, ח], והכיתם לא נאמר, א"ל כשהנער קטן רבו מכהו ומלמדו כיון שהגדיל בדבור הוא מיסרו, כך אמר הקדוש ברוך הוא למשה כשהיה סלע זה קטן הכית אותו שנאמר והכית בצור אבל עכשיו ודברתם אל הסלע שנה עליו פרק אחד והוא מוציא מים מן הסלע,

שמות רבה כי תשא פרשה מד 128

מדרש תנחומא פרשת ויחי 129

והוצאת להם מים מן הסלע יש כח וזכות לאותן שישינים במערת המכפלה שתוציא להם מים, ואין סלע אלא זכות אבות שנאמר ירונו יושבי סלע.¹³⁰

כל ישראל בני חורין בזכות האבות

בושת - הכל לפי המבייש והמתבייש. מני מתניתין? לא רבי מאיר ולא ר' יהודה, אלא ר' שמעון היא! דתנן: וכולן רואין אותן כאילו הם בני חורין שירדו מנכסיהם, שהן בני אברהם יצחק ויעקב, דברי ר' מאיר; ר' יהודה אומר: הגדול לפי גדלו, והקטן לפי קטנו; רבי שמעון אומר: עשירים - רואין אותן כאילו הם בני חורין שירדו מנכסיהם, עניים - כפחותין שבהן. זה הכלל: הכל לפי כבודו. אמר ר' עקיבא: אפילו עניים שבישראל רואין אותם כאילו הם בני חורין שירדו מנכסיהם, שהם בני אברהם יצחק ויעקב.¹³¹

מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי יצחק ויעקב?

ברוך המקום ברוך הוא שבחר בהן בישראל מכל באי העולם ומכל מעשה ידיו שברא בעולם, וקנה אותן קנין גמור, בנינים ועבדים לשמו, פעמים מדבר עמהן כשהוא מדבר עם הרבים, פעמים מדבר עימהן כשהוא מדבר עם היחיד, באהבה שאהב אותן ובשמחתו ששמח בהן [...] לפיכך יהיו אומרים כל אחד ואחד: "מתי יגיעו מעשי למעשה אברהם יצחק ויעקב, שלא קנו העולם הזה והעולם הבא אלא בשביל מעשיהם הטובים ותלמוד תורה".¹³²

יהודה נקבר עם האבות במערה

"שמע ה' קול יהודה" מלמד שנתפלל משה על שבטו של יהודה ואמר לפניו רבש"ע כל זמן ששבטו של יהודה שרוי בצער ומתפלל לפניך אתה מעלה אותו מתוכה, "ואל עמו תביאנו" - שנקבר עם האבות בארץ, ר' יהודה אומר וכי עצמות יוסף בלבד העלו בני ישראל ממצרים והלא כל שבט ושבט העלו עצמות שבטו ממצרים, ומה ת"ל "ואל עמו תביאנו", שנקבר עם האבות במערה.¹³³

השכינה נכנסה עם כלב לבשר לאבות שבניהם נכנסים לארץ

"ויעלו בנגב ויבא עד חברון", "ויבאו" מבעי ליה? אלא אמר רבי יוסי כלב הוא דאתא לצלאלא על קברי אבהתא, אמר כלב יהושע הא ברכיה משה בסיועא עלאה קדישא ויכיל לאשתזבא מנייהו. ואנא מה אעביד? אימלך למבעי בעותא על קברי אבהתא בגין דישתזיב מרזהון דשאר מאללין.

רבי יצחק אמר מאן דהוה רשים מכלהו דא עאל בגויה, דביה תליא כלא. ות"ח מאן הוא משאר אחרי דיכול לאעלא תמן? דהא כתיב ושם אחימן ששי ותלמי ומדחילו דלהון מאן יכיל לאעלאה

130 ילקוט שמעוני חוקת תשס"ג

131 משנה בבא קמא חו

132 תנא דבי אליהו יא

133 ילקוט שמעוני תורה פרשת וזאת הברכה תתקנד

במערתא? אלא שכינתא עאלת תמן בכלב לבשרא לאבהן דהא מטא זמנא לאעלא בנייהו לארעא דאומי לון קודשא בריך הוא ודא "הוא ויבא עד חברון".¹³⁴ (תרגום: "ויעלו בנגב ויבא עד חברון" - היה צריך להיות כתוב "ויבואו"? אלא אמר רבי יוסי: כלב הוא שבא להתפלל על קברי האבות. אמר כלב: יהושע הרי ברכו משה בסיוע עליון קדוש ויכול להינצל מהם, ואני מה אעשה? נמלך לבקש בקשה על קברי האבות כדי שינצל מעצת שאר המרגלים.

רבי יצחק אמר: מי שהיה רשום מכולם הוא נכנס פנימה, שבו תלוי הכל. בוא וראה: מי הוא מכל שאר האחרים שיכול לעלות לשם? שהרי כתוב "ושם אחימן ששי ותלמי", ומפחדם מי יכול להכנס למערה? אלא השכינה נכנסה שם עם כלב, לבשר לאבות שהגיע הזמן להכניס בניהם לארץ שנשבע להם הקב"ה, וזה שנאמר "ויבא עד חברון".

הגאולה - בזכות קניין המערה וישיבת ארץ ישראל

ובזכות מה ישראל זוכין לכל הכבוד הזה (לגאולה)? בזכות ישיבה של ארץ ישראל שהיו יושבין ומצטערין בין האומות בעולם הזה, וכן אתה מוצא באבות העולם אין סוף על מה שנצטערו על קבורת ארץ ישראל. א"ר חנינא כל השקלים שכתוב בתורה סלעים ושל נביאים ליטרין בכתובים קינטירין ר' אבא בר יודן בשם רבי יהודה בר סימן חוץ מן השקלים ששקל אברהם לעפרון בקבורה שלקח הימנו שאינן אלא קנטרין (שקל בגמטריא קנטירין). ארץ ארבע מאות שקל כסף (בראשית כ"ג ט"ז) בא וראה ארבע מאות קנטרין של כסף נתן בקבורה, וכן יעקב כל זה שסיגל מימיו וכל ממון שהיה לו הכרה כדי ליתן לפני עשו בקבורתו שלא יכנס עשו בקבורה לתוכה שנאמר בקברי אשר כריתי לי וגו' (בראשית נ' ה'), וכן אתה מוצא בשעת סילוקו מן העולם משביע ליוסף ואומר לו אל נא תקברני במצרים (בראשית מ"ז כ"ט), ולמה כן, רבי חנינא אומר דברים בגו רבי יוסי אומר דברים בגו, אמר ריש לקיש בשם רבי אליעזר הקפר מפני שמתיה חיים בימות המשיח, כמו שדוד אמר אתהלך לפני ה' בארצות החיים (תהלים קט"ז ט'). וכי ארץ ישראל ארץ החיים היא? והלא בני אדם מתים בתוכה? אלא שמתיה חיים לימות המשיח.¹³⁵

הבטחת הגאולה לעתיד לבוא תתקיים בזכות אבות; המבשר יבוא תחילה

אל האבות במערת המכפלה:

"מה נאוו על ההרים רגלי מבשר" (ישעיה נב, ז). ר' יהושע אומר מה נשתנו ההרים מכל מעשה בראשית שהמבשרים באין עליהם תחלה? אלא אבות העולם נמשלו להרים, שנא' "שמעו הרים את ריב יי" והאיתנים מוסדי הארץ" וגו' (מיכה ו, ב). ולמה מבשרים תחלה לאבות העולם, לפי שבשעה שגלו ישראל נתכנסו אבות העולם עם האימהות ובאו לקב"ה וקשרו שם מספד גדול, באותה שעה נזקק להם הקב"ה משמי מרום ואמר להם מה לידידי בביתי (ירמיה יא, טו), מה

134 זוהר כרך ג (במדבר) פרשת שלח לך דף קנח ב קנט - א
135 פסיקתא רבתי פסיקא א - והיה מדי חודש

לאוהבי בביתי עושין מספד המת? אמרו לפניו: רבש"ע מה חטאו בנינו שכך עשית להם? אמר להם: עשו המזימתה (שם) וכל אותה קדושה שהיתה בבשרם העבירו מהם, לפיכך נתחייבו גלות. אמרו לפניו רבש"ע שמא אתה שוכחן בין אומות העולם?, אמר להם נשבע אני בשמי הגדול שאיני שוכחן בין אומות העולם אלא אני מחזירן למקומן, שנא' "ויש תקוה לאחריתך נאם י"ו ושבו בנים לגבולם" (ירמיהו לא, טז). מיד נחם הקב"ה את האבות והלכו ושכבו לקבורותיהם, לפיכך כשהמבשר בא תחלה יבא אל מערת המכפלה.¹³⁶

נספח

כניסת רבי בנאה למערת המכפלה

בתלמוד הבבלי במסכת בבא בתרא מובאת אגדה על כניסה מסתורית למערת המכפלה של רבי בנאה. רבי בנאה (בכתיב הארץ ישראלי בתלמוד הירושלמי השם הוא בניה) היה אחד מאחרוני התנאים וראשוני האמוראים, מרבותיו של רבי יוחנן - גדול אמוראי ארץ ישראל, חברו הקרוב של ר' שמעון בן לקיש (ריש לקיש):

ר' בנאה הוה קא מציין מערתא, כי מטא למערתא דאברהם, אשכחיה לאליעזר עבד אברהם דקאי קמי בבא. א"ל: מאי קא עביד אברהם? א"ל: גאני בכנפה דשרה וקא מעיינא ליה ברישיה. א"ל, זיל אימא ליה: בנאה קאי אבבא. א"ל: ליעול, מידע ידיע דיצר בהאי עלמא ליכא. עייל, עיין ונפק. כי מטא למערתא דאדם הראשון, יצתה בת קול ואמרה: נסתכלת בדמות דיוקני, בדיוקני עצמה אל תסתכל. הא בעינא לציוני מערתא! כמדת החיצונה כך מדת הפנימית. ולמ"ד: שני בתים זו למעלה מזו, כמדת עליונה כך מדת התחתונה.¹³⁷

תרגום: רבי בנאה היה מציין מערות. כשהגיע למערת אברהם, מצא את אליעזר עבד אברהם עומד לפני הפתח. אמר לו: מה עושה אברהם? אמר לו: שוכב בחיקה של שרה והיא מעיינת בראשו. אמר לו: לך אמור לו (לאברהם) - "בנאה עומד בפתח". אמר לו (אברהם לאליעזר): יבוא; יודע הוא שאין יצר הרע בעולם ההוא. נכנס, ראה ויצא. כשהגיע למערת אדם הראשון, יצאה בת קול ואמרה: הסתכלת בדמות דיוקני (אברהם), בדיוקני עצמה אל תסתכל. (אמר לו): הרי רצוני לציין מערות! (ענה לו): כמידת (המערה) החיצונית - כך מידת הפנימית. (ולפי הדעה ש"מערת המכפלה" היא שני בתים זה למעלה מזה? - "כמידת (המערה) העליונה - כך מידת התחתונה").

יש מקום להתעמק בצדדיה השונים של אגדה זו; נראה שתיאור המערה הולם את הידוע לנו כיום על המערה הפנימית, אך כאן לא נעסוק בנושא זה, אלא במטרת הביקור. לדעת רוב הראשונים מטרת הכניסה היתה להזהיר כהנים מפני הגעה למקום; אך פירוש זה מוקשה מכמה טעמים. ראשית, המבנה מעל המערה נבנה למעלה מ - 200 שנה לפני רבי בנאה, והיה מוכר וידוע.

136 פסיקתא דרב כהנא - נספחים ה
137 בבא בתרא נח א

אם כן - לשם מה היה צורך לציין שוב את המקום? (אולי ניתן לפרש שרבי בנאה רצה לסמן בתוך המבנה את השטח הנמצא מעל המערה עצמה, אך פירוש זה נראה פחות סביר).
שנית, נוסח זהה מופיע בתלמוד בבלי במסכת בבא מציעא במעשה המיוחס לריש לקיש, שהיה בין תלמידיו של רבי בנאה:

ריש לקיש הוא מציין מערתא דרבנן. כי מטא למערתיה דרבי חייא - איעלמא מיניה. חלש דעתיה, אמר: ריבונן של עולם, לא פלפלתי תורה כמותי? יצתה בת קול ואמרה לו: תורה כמותו פלפלת, תורה כמותו לא ריבצת.¹³⁸

מסיפור זה נראה בבירור שציון מערות לא נועד להזהיר מפני הטומאה; שאם לא כן, מדוע ריש לקיש טורח לציין דוקא מערות של חכמים? ומדוע הצטער מאד כשלא מצא את מערת רבי חייא?

מכאן נראה שציון המערות לא נועד להרחיק מהן, אלא אדרבה - כדי לציין לעליה לתפילה; לכן ריש לקיש הצטער כשלא מצא את מערתו של רבי חייא. ואכן, בהמשך הסוגיה בבבא מציעא (שם) מוזכרת במפורש תפילה לרפואה על קבר צדיק:

למחר אזלי אשתטחי אמערתיה, אמינא: מתנייתא דמר מתנינא, ואתסאי.¹³⁹

(למחרת הלכתי והשתטחתי על מערתו, ואמרתי: "את משנתך אני לומד", ונרפאתי).
הוכחה נוספת לשאיפתו של ריש לקיש לראות את רבי חייא (אחרי פטירתו) מובאת בתלמוד הירושלמי:

רבי שמעון בן לקיש צם תלת מאון צומין למיחמי רבי חייא רובא ולא חמתיה, ובסופא שרא מצטער. אמר: מה, הוה לעי באוריתא סגין מניי? אמרין ליה: ריבץ תורה בישראל יותר ממך, ולא עוד אלא דהוה גלי. אמר לון: ולא הוינא גלי? אמרין ליה: את הויתה גלי מילף, והוא הוה גלי מלפה.¹⁴⁰

תרגום: רבי שמעון בן לקיש צם שלוש מאות צומות כדי לראות את רבי חייא הגדול ולא ראהו. לבסוף התחיל מצטער. אמר: מה, הוא עסק בתורה יותר ממני? אמרו לו: הפיץ תורה בישראל יותר ממך, ולא עוד אלא שהיה גולה (ממקומו). אמר להם: ואני לא הייתי גולה? אמרו לו: אתה היית גולה כדי ללמוד, והוא היה גולה כדי ללמד (אחרים).

מכאן נראה בבירור שריש לקיש לא חיפש את מערת רבי חייא כדי להתרחק ולהרחיק ממנו, אלא אדרבה: כדי להתקרב ולהתחבר אליו. וכך נראה לפרש את ביקורו של רבי בנאה - רבו של ריש לקיש - במערת המכפלה, כביקור המיעוד להתקרב, להתחבר ולהתפלל בקברי האבות.

ואכן, כך מפרש רבי יעקב עמדין - יעבץ (נפטר לפני כ- 350 שנה) - את שתי הסוגיות - בבבא בתרא ובבא מציעא; לדעתו ציון המערות של קברי צדיקים כדי שיבואו להתפלל בהן. הוא

138 בבא מציעא פה ב

139 בבא מציעא פה ב

140 ירושלמי כלאים, פ"ט ה"ג; שם כתובות, פ"ב ה"ג

מוסיף לכך את המדרש על כלב בן יפונה שעלה להתפלל במערת המכפלה וניצל מעצת המרגלים (סוטה לד ב.) וכך דבריו:

"ריש לקיש הוה מציין מערתא דרבנן, נראה לי כי היכי דלידעו אינשי ואתו לצלויי על קבריהו ומודעי להו כל צרה שלא תבוא על הציבור. והיינו נמי דר' בנאה דהוה מציין מערתא (בפרק חזקת הבתים), דקברי צדיקים כאבות ודאי לא מטמאין, אלא נפקא מינה כדאמרן, וכדאשכחן גבי כלב שהלך ונשתטח על קברי אבות." (נראה לי כי כך שידעו האנשים ויבואו להתפלל על קבריהם ומודיעים להם כל צרה שלא תבוא על הציבור. וכמו כן רבי בנאה שהיה מציין מערות, שקברי צדיקים כאבות ודאי לא מטמאין, וכמו שמצאנו לגבי כלב שהלך והשתטח על קברי אבות).

באופן דומה מפרש גם הרש"ש (רבי שמואל שטארשון, נפטר לפני כ- 150 שנה) את הסיפור במסכת בבא מציעא פה ב על ריש לקיש (שהובא לעיל); הוא מקשה על פירוש רש"י - אם היתה הכוונה לציין מפני הטומאה - מדוע ציין ריש לקיש דווקא את קברי החכמים? וכך דבריו:

רש"י ד"ה "מציין שלא יכשלו כהנים כו'". "לפי זה מאי איריא דרבנן, דכולי עלמא נמי כדאשכחן בר' בנאה בבבא בתרא (נח)? ומה שסיים שלא תארע תקלה ע"י צדיקים הוא דוחק; ויש לפרש - בכדי שיוכרו להתפלל על קבריהם כדמצינו בכלב בסוטה (לד ב) ובשאר מקומות". יש לציין שרבי בנאה היה רבו של רבי יוחנן, חברו הקרוב ורבו של ריש לקיש, ונראה שהם נקטו בפעולה דומה בציין מערות וקברי צדיקים.

רמז נוסף להסבר זה נמצא במקור קדום - "מושב זקנים על התורה" - קובץ פירושי רבותינו בעלי התוספות ז"ל (ספריית בני תורה תשי"ט, עמ' ק"מ, פירוש על פרשת בשלח):

"ויקח משה את עצמות יוסף עמו - ואם תאמר למה היו (משה ואחרים) מיטמאין? וי"ל דצדיקים אינם מטמאין במיתתן, (כמו שמובא בגמרא) סוף חזקת הבתים (ב"ב נ"ח א) גבי רבי בנאה. השאלה היא - כיצד משה נטמא ולקח עימו את עצמות יוסף? והתשובה היא כי צדיקים אינם מטמאין במיתתן. הוכחה המובאת לפירוש זה היא הסוגיה בה עסקנו על ביקור רבי בנאה במערת המכפלה; מכאן, שגם לדעת מפרש זה (מבעלי התוספות) הביקור במערת המכפלה אינו קשור לאזהרה מפני הטומאה, אלא, מסתבר שנועד לתפילה והתקרבות לצדיקים. נושא זה נדון באריכות ב"קונטרס השתטחות" מאת אדמו"ר האמצעי מחב"ד, ובמקורות רבים נוספים.

לסיכום: הדעת נותנת שביקור של רבי בנאה במערת המכפלה נועד להתקרבות, התחברות ותפילה בקברי האבות. הוא זכה שם לחוויה רוחנית מיוחדת, ועליה נרחיב א"ה במקום אחר.

הוצאת

מחדשי היישוב היהודי בחברון

ת.ד. 105 קרית ארבע חברון

טל' 029965333

hebron.org.il

בסיוע

מנהלת מוניציפלית חברון

קרן מורשת מערת המכפלה